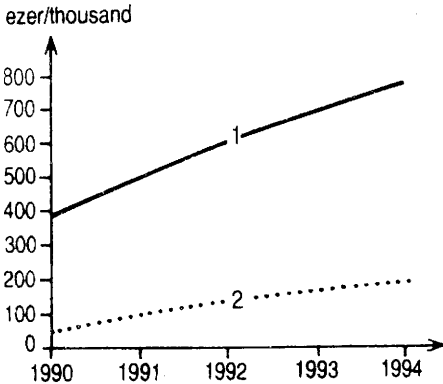

Az egyéni vállalkozások előzményei és területi sajátosságai Magyarországon

KISS ÉVA¹

A politikai rendszerváltást követően a magyar gazdaságban is gyökeres változások kezdődtek meg. Ezek egyik összetevője (kiváltója és következménye) a vállalkozási szabadság érvényesülése. A liberálisabb törvényeknek köszönhetően az elmúlt években rendkívül tág teret kaptak a vállalkozások. Nemcsak a társasvállalkozások gyarapodtak rohamosan, hanem a magánvállalkozások is, bár a növekedésük üteme mindinkább mérséklődik. Ennek ellenére 1994 decemberében az előbbiek száma megközelítette a 200 ezret, az utóbbiaké a 800 ezret (1. ábra).

1. ábra. Az egyéni (1) és a társas (2) vállalkozások számának változása 1990–1994 között

Change in the number of individual (1) and non-individual (2) ventures between 1990 and 1994

felszabaduló, feleslegessé váló munkaerő újbóli elhelyezkedése a munkalehetőségek beszűkülése miatt egyre nagyobb nehézségekbe ütközött (s ütközik még ma is, hisz a munkanélküliségi ráta 11% körül van). Vállalkozásra ösztönöz a bűnözéshez sokoldalúan kapcsolódó feketegazdaság is, amelynek mértékét igen tetemesnek ítélik. Így módon a vállalkozások egyre több egyéni életút, sors alakulásában játszanak mind meghatározóbb szerepet.

Ez a hatalmas fellendülés többek között azzal magyarázható, hogy a történelmi sorsforduló, a piacgazdaságra való áttérés szükségszerű velejárói a vállalkozások, amit kedvezően befolyásol, hogy a nemzetközi tendencia is többnyire növekedésüket jelzi, és hogy Magyarországon már jelentős múltja volt az egyéni vállalkozásoknak, akár a vállalati gazdasági munkaközösségekre, akár a mezőgazdaságban dolgozóakra vagy a kiskereskedőkre gondolunk. 1990 április 1. után sok olyan vállalkozást legalizáltak, amelyeket korábban is üztek; hogy a piacgazdaságban a vállalkozásoknak nagy jelentőséget tulajdonítanak a gazdaság fejlesztésében, s részben ebből fakadóan megváltozott a vállalkozásokhoz fűződő viszony, hivatalos hozzáállás is, hiszen az az államilag preferált, támogatott tevékenységek közé sorolódott; hogy sok ember számára a munkanélküli „státus” vagy a bizonytalan munkahelyi körülményekből adódóan az egyik legkézenfekvőbb megoldásnak a vállalkozóvá válás bizonyult, amit az is motivált, hogy többen úgy vélték, hogy a meggazdagodásnak is ez a leggyorsabban járható útja és a leginkább megvalósítható formája. 1990-ben még több mint 4,5 millió aktív keresőt tartottak nyilván és a részeseiségük az ország népességéből 44%-ra rúgott, ám 1994-ben már csak 3,7 milliót, ami 36%-nak felelt meg. A

¹ MTA Földrajztudományi Kutató Intézet, 1062 Budapest Andrássy út 62.

Az egyéni vállalkozások előzményeinek, térbeli és időbeli megoszlásának, valamint a vállalkozások és a vállalkozók sajátosságainak a megismerése, továbbá az ezekben felfedhető különbségek okainak a feltárása volt a kutatás alapvető célja. A vizsgálat során a statisztikai kiadványok és a megyei statisztikai hivatalok által rendelkezésre bocsátott és egyszerű matematikai műveletekkel feldolgozott és/vagy kartografikusan ábrázolt adatokon kívül, néhány megye (Pest, Nógrád, Somogy, Szabolcs-Szatmár-Bereg) bizonyos szempontok szerint kiválasztott településeinek önkormányzati vezetői által kitöltött kérdőívekre, ill. a velük készített interjúkra támaszkodhattam.

A vállalkozó és a vállalkozás fogalmának értelmezései

A meghatározások történeti megközelítésben

Napjainkban a gazdaság átalakulásával, megújulásával kapcsolatban az egyik gyakran emlegetett szó a vállalkozás, ill. az azt megvalósító személy, a vállalkozó. A két fogalom egymással szoros összefüggésben van, történeti fejlődésük is erre utal.

A „vállalkozó” kifejezés, amely francia eredetű, a 18. sz. óta szerepel a közgazdaságtanban „közvetítőt, kapcsolatteremtőt” jelent. A „vállalkozás” megnevezést először egy francia közgazdász J. B. SAY (1767–1832) használta, akinek nagy érdeme volt a vállalkozói nyereség és a tőkehaszon közötti különbségtételben (R. D. HISRICHT–H. P. PETERS 1991).

Bár számos kísérlet történt a „vállalkozó” pontos definiálására az elmúlt évszázadokban, a könyvtárnyi irodalom ellenére sincs rá egységesen elfogadott definíció, mivel az erőteljesen függ attól is, hogy milyen a társadalmi-gazdasági közeg. Ezt támasztják alá az alábbi meghatározások is:

– M. BEAUDEAU (1797) szerint a vállalkozó kockázatviselő, tervező, irányító, szervező és tulajdonnal rendelkező személy.

– J. SCHUMPETER (1934) véleménye alapján a vállalkozó az, aki kimozdítja a gazdaságot statikus egyensúlyi helyzetéből azáltal, hogy innovációkat valósít meg, újít és még ki nem próbált technológiákat fejleszt ki, s ezzel a gazdasági fejlődés kulcsszereplőjévé válik.

– D. McCLELLAND (1961) úgy ítéli meg, hogy a vállalkozó energikus, mérsékelt kockázatot vállaló személy.

– P. DRUCKER (1964) a vállalkozó lényegét abban látja, hogy maximálisan kihasználja a lehetőségeket, mindig változást keres és válaszol a kihívásokra.

– I. KIRZNER (1973) SCHUMPETERrel szemben azt állítja, hogy a vállalkozó észreveszi a mások által még fel nem fedezett új lehetőségeket, kihasználja ezeket és így helyreállítja a piac meg-megbomló általános egyensúlyát (R. H. HISRICHT–M. P. PETERS 1991; TÓTH T. szerk. 1987).

– A. SHAPERO (1975) a vállalkozót kezdeményezőnek, a társadalmi-gazdasági mechanizmusokat szervezőnek és a kudarc kockázatát is vállalónak tartja.

A különféle teoretikus megközelítésekből látható, hogy azok a vállalkozók más-más tulajdonságát emelik ki a különböző időszakokban. Vannak, amelyek a vállalkozók bizonytalanságból eredő kockázat-vállalására helyezik a hangsúlyt, vannak, amelyek a

vállalkozót a pénztőke felkínálójának (finanszírozónak), innovátornak, döntéshozónak, mások ipari vezetőnek, managernek, a vállalat tulajdonosának, a piac mozgatójának, esetleg az erőforrásokat különböző területekre kihelyezőnek tekintik inkább (TÓTH T. szerk. 1987). Mégis megjelölhető néhány olyan releváns vállalkozói elem (pl. kockázatviselés, újszerűség, szervezés, alkotás, jólét megteremtése), amelyek szinte mindegyik megfogalmazásban megtalálhatók valamilyen mértékben.

A történelem során a vállalkozások sokféle formát öltöttek. A jellegük és a vállalkozó karaktere, feladatai az adott társadalmi-gazdasági környezet által meghatározott módon és azzal együtt változtak. Az ókorban a tengeri kereskedelemmel kapcsolatos tevékenységek, a középkorban a nagy felfedezők vagy az angol királynő kalózái is egyfajta vállalkozást végeztek (TÓTH T. szerk. 1987). A „közvetítő” egyik korai példája Marco Polo, aki kereskedelmi utakat próbált meg létesíteni a Távol-Keletre. A feudalizmus tipikus vállalkozóját az az egyházi személy képviselte, aki nagy építészeti munkálatokat, kastélyok, katedrálisok, erődítmények építését irányította. A 18. sz. elején a világszerte végbemenő iparosodás volt az egyik fő oka annak, hogy a vállalkozói (a kockázatot viselő) szerep elkülönült a tőkét adó szereptől. A 19. sz. végén, a 20. sz. elején a vállalkozót nem különböztették meg a menedzsertől, s ezáltal olyan embernek tartották aki személyes nyereség elérése céljából szervez és működtet egy vállalatot. A 20. sz. közepén a vállalkozót elsősorban újítónak tekintették, akinek az a funkciója, hogy megreformálja vagy forradalmasítsa a termelést, akár egy felfedezés vagy új technológia hasznosítása révén. A vállalkozó fogalmának meghatározását az is nehezíti, hogy másként látja a vállalkozókat a közgazdász, a pszichológus vagy a politikus, és hogy az élet minden területén előfordulnak. Mindezek figyelembe vételével alkotta meg HISRIC (1985) az egyik legújabb definíciót, miszerint: „A vállalkozás valami új és értékes dolog létrehozásának folyamata, amelyben a vállalkozó biztosítja a szükséges időt és erőfeszítést, vállalja a felmerülő pénzügyi, pszichikai és szociális kockázatot, és megkapja az ennek következtében létrejövő pénzbeli és személyes megelégedettséget nyújtó elismerést.” (R. D. HISRIC–M. P. PETERS 1991).

A vállalkozás mint fogalom a hazai gyakorlatban

Magyarországon lényegében 1989 óta terjedt el vagy pontosabban élénkült fel rendkívül gyors ütemben a vállalkozás és a vállalkozó kifejezés használata, habár ilyen jellegű tevékenységek a szocializmus évtizedeiben is folytak és vállalkozók akkor is voltak, csak jóval kevesebben és másképp nevezték őket (pl. a statisztikában „önállók néven szerepeltek”). A hétköznapi ember tudatában a vállalkozás többnyire úgy jelenik meg, mint olyan üzleti tevékenység, amely jelentős haszonnal jár, ebből fakadóan a vállalkozó igen tehetős, magas jövedelemmel rendelkezik és (nagyon) jó életkörülmények között él.

Különösen a kezdeti időszakban nézte a társadalom zöme „nemigen jó szemmel” a vállalkozásokat, főleg gyorsan szerzett (kirívó) gazdagságuk volt irritáló, mert az emberek úgy gondolták, hogy azt a vagyont nem lehetett tisztességes úton, becsületes munkával elérni. Ma már a tudat lassú átalakulása eredményeként ezt egyre jobban megértik és „elfogadják” – amihez esetleg saját vállalkozóvá válási kísérletük tapasztalatai is hozzájárultak, mivel a vállalkozás 1990-től a Magyar Köztársaság minden állampolgárának alkotmányos joga –, hogy a vállalkozó azért jogosult nagyobb jövedelemre, nyereségre, mert sokat dolgozik és sokat is kockáztat, és mert valami olyasmire képes, amire ő(k) esetleg nem. Az utóbbi években a vállalkozásokat és a vállalkozókat illető lakossági mentalitásban regisztrált kedvező tendenciákba a vállalkozói szellem megerősödése, általánosabbá válása is belejátszott, hiszen az a korábbi évtizedekben szinte teljesen hiányzott, kiirtódott az emberek fejéből.

Ugyanakkor a hazai szakmai berkekben alkalmazott meghatározás – miszerint: a vállalkozó az a személy, aki magára vállalja a különböző erőforrások (emberek, pénz,

anyagok stb.) összehozásának feladatát, ezeket az erőforrásokat a kívánt eredmények, célok elérése érdekében irányítja és vállalja az ezzel járó kockázatok egészének vagy egy részének viselését – már sok rokon vonást mutat a HIRICH-féle megfogalmazással. S bár az egyéni és a társas vállalkozás több szempontból hasonlít egymáshoz (mert mindegyik hasonló cél érdekében létesül, és közel azonos feladatokkal, gondokkal kell szembenéznük), mégis a törvényi szabályozásukban különböznek.

Mivel e tanulmány keretében a vállalkozások két fő típusa közül az előbbieket állnak a figyelem középpontjában, ezért az egyéni vállalkozás jogi vonatkozásait érdemes vázlatosan áttekinteni.

A jogi szabályozás alapján az a magánszemély tekinthető egyéni vállalkozónak, „...aki belföldön saját nevében és kockázatára rendszeresen, haszonszerzés céljából üzletszerű gazdasági tevékenységet végez és vállalkozói igazolvánnyal rendelkezik, továbbá az a magánszemély, akinek tevékenységét a törvény vállalkozási tevékenységnek minősíti.” (Kezdő vállalkozói ABC. 1994).

Az egyéni vállalkozásról szóló 1990. évi V. törvény értelmében „Egyéni vállalkozás alapítására az a belföldi természetes személy jogosult, aki cselekvőképés, állandó lakhelye van és nincs kizárva az egyéni vállalkozás gyakorlásából” valamilyen ok (pl. gazdasági, vagyon elleni vagy egyéb szándékos bűncselekmény, valamely foglalkozástól való eltűnés, foglalkoztatási tilalom alá esés, gazdasági társaságban levő korlátlanul felelős tagsági viszony, adókötelezettségek elmulasztása következtében vállalkozói igazolvány visszavonása) miatt.

Előjáróban itt szükséges megjegyezni, hogy ami az eddigi fogalmi-tartalmi értelmezésekből csak sejthető volt, az a vizsgálat során még egyértelműbb lett, nevezetesen, hogy a hazai egyéni vállalkozások egy része nem igazi vállalkozás, mert nem rendelkeznek olyan alapvető sajátosságokkal (pl. újszerűség), amelyek a valódi vállalkozások sajátjai.

Kétségtelen, hogy a vállalkozás, a vállalkozói hajlam, a vállalkozói képesség lényeges feltétele a gazdasági növekedésnek, az adott ország főbb erőforrásai közé sorolható a föld, a munkaerő és a tőke mellett. KOPÁTSY S. az 1980-as években még ennek hiányában látta az egyik jelentős okát a gazdasági, sőt a politikai nehézségeinknek is, s ezért fogalmaz úgy, hogy: „Napjainkban csak az a társadalom lehet versenyképes, amelyben nemcsak a gazdaságban, hanem a társadalmi élet minden területén kellő teret kap a vállalkozói szellem.” (KOPÁTSY S. 1983). Az utóbbi néhány év tapasztalatai azonban arra utalnak (hiszen a vállalkozás szinte „mindennaposá” vált 1989 óta), hogy minden bizonnyal nemcsak a vállalkozói hajlam csekély mértéke volt az oka annak, hogy a magyar gazdaság és társadalom nem volt eléggé versenyképes, hanem más tényezők is. Abba pedig, hogy a vállalkozások egy része ma sem járul hozzá igazán a gazdasági növekedéshez, s nem tekinthető valódi erőforrásnak, belejátszik a vállalkozások milyensége is, azaz hogy közülük több nem is ítéltető tényleges vállalkozásnak. Arról nem is beszélve, hogy jónéhányuk a minimális morális-etikai előírásokat, elvárásokat sem tartja tiszteletben, s ezáltal erkölcsileg-anyagiilag is számottevően károsítja a lakosságot, sőt a többi vállalkozót is. Remélhetőleg ezek a „harácsoló” és/vagy „nem-tiszteséges” vállalkozások csak az átmenet kísérőjelenségei, s amint „tisztulnak a viszonyok” ez is kedvezően változik.

Az is vitathatatlan, hogy a vállalkozások fontos szerepet játszanak a gazdaságban és jelentősen befolyásolják is azt. SCHUMPETER szerint, aki az ismertebb modern közgazdászok közül egyedül tanulmányozta a vállalkozások hatását a gazdaságra a vállalkozók, mint a társadalom kockázati elemei, annak mozgatórugói állandó változást idéznek elő, hogy valami újat, mást hozzanak létre. Alapvető feladatuk a „kreatív, teremtő rombolás”, miáltal a gazdasági egyensúly megbomlik, de ez nélkülözhetetlen a fejlődéséhez, úgymondható, hogy az egészséges gazdaság természetes velejárója az innovatív vállalkozó. Az osztrák származású, amerikai tudós az iparosodott világ növekedését, a munkahelyek számának a gyarapodását a vállalkozók tevékenységének tulajdonította. A kis- és középvállalkozások ugyanis aktív részt vállaltak a munkahelyek teremtésében, különösen

az USA-ban. Az is nyilvánvalóvá vált mostanra, hogy a „vállalkozói gazdaság” irányába való eltolódás az Egyesült Államokban nemcsak a vállalkozások gazdaságot alakító hatásának a következménye, hanem valami olyan tényezőnek is, ami megváltoztatta az amerikaiak hozzáállását, értékrendjét, becsúgyát az utóbbi évtizedekben, de ennek a tényleges oka még ma sem tisztázott. Mindenesetre azt jelzi, hogy a vállalkozóvá válás, ill. a vállalkozói gazdaság kifejlődése nemcsak gazdasági, technológiai, hanem kulturális, pszichológiai folyamat eredménye is (P. F. DRUCKER 1993).

Arról, hogy a magyar gazdaságban milyen súlyal vesznek részt a vállalkozások, megoszlanak a vélemények, ami – többek között – a vállalkozók adat-, ill. információ-szolgáltatásának csekély hajlandóságára és az adott adatok pontosságának megkérdőjelezhetőségére vezethető vissza. Így csak becslésekre lehet támaszkodni. Ám abban többé-kevésbé egyetértés van, hogy kisebb a kívánatosnál, s még vannak kiaknázatlan lehetőségek ezen a téren. Bár ma hazánkban a vállalkozásoknak az összlakossághoz mért aránya már sokkal nagyobb, mint a fejlett ipari országokban, mégis a gazdasági teljesítményük ezidáig nem pótolta a megszűnt cégekét és az általuk lekötött munkaerő nagysága sem éri el az azoknál foglalkoztatottakét (Előrejelzés... 1995). A kisvállalkozások munkahelyteremtő képességének gyengülését jelzi aktív keresőknek a lassuló növekedése is. Amíg 1989 és 1990 között közel 114 ezer fővel lettek többen, addig 1991 és 1992 között már csak 46,7 ezer fővel, annak ellenére, hogy a kisvállalkozások 1989 óta mintegy 450 ezer munkahelyet teremtettek (LAKY T. 1995). Arról viszont, hogy a vállalkozásokon belül az egyéni vállalkozások ténylegesen milyen pozíciót foglalnak el a nemzetgazdaságban és a lokális gazdaságban, még bizonytalanabbak az információk, amihez némi támogatást adhatnak e kutatás tapasztalatai is.

Időbeli visszatekintés

Magyarországon is a különböző történelmi időszakokat véve alapul markáns különbségek figyelhetők meg a vállalkozások jellegében és mértékében, aminek demonstrálására különösen jó példaként szolgál ez a század, hisz gyökeresen eltérő társadalmi-gazdasági rendszerek vállalkozásokhoz fűződő viszonyának összehasonlítását teszi lehetővé. Habár számolni kell azzal, hogy a különböző időszakok statisztikai adatai – nem egységes tartalmuk miatt – nem mindig vehetők össze fenntartás nélkül. A vállalkozások gyakoriságát, sajátosságait alapjaiban befolyásolja az adott kor társadalmi-gazdasági viszonya, az uralkodó társadalmi rendszernek a vállalkozás-politikája, amit a három „t” (tilt, tűr, támogat) valamelyike fejez ki a leginkább, s részben az attól függő törvényi, adminisztratív szabályozás milyensége.

A 20. sz. első felében az önálló és segítő családtagok együttes hányada az aktív keresők közül igen tetemes volt, 39–42% között mozgott, s a legnagyobb értéket (54%-ot) 1949-ben érte el a mezőgazdaságban dolgozók számának az ugrásszerű gyarapodása miatt, amit a II. világháború utáni földosztás eredményezett. Ezt követően egyre kevesebben lettek az önálló és segítő családtagok, s a számuk és az arányuk is 1980-ban jutott el a mélypontra, amikor az aktív keresőknek már csak 2,8%-át tették ki. Ez elsődlegesen a mezőgazdasági önálló körének mint a legnépesebb csoportnak a folyamatos beszűkülésével magyarázható, amit az agrárgazdaság erőteljes kollektivizálása váltott ki. Ugyanakkor a szocialista rendszerben a „hol lazább, hol szorosabb gyepelő” a többi ágazat önállóinak és segítő családtagoknak az együttes számát differenciáltan érintette. A legkritikusabb időszak az 1950-es évtized volt, amikor drasztikusan megfogyatkozott valamennyi ágazatban az önálló, vagy a mai szóhasználatnál élve az „egyéni vállalkozók” tábora, mert az új, központilag irányított gazdaságban a magánvállalkozások jövedelmezősége a szigo-

rú szabályozók folytán igen alacsony volt. Az államosítás és a szövetkezetesítés szintén jelentősen hozzájárult a magánszférában tevékenykedők számának a megcsappanásához (1. táblázat).

Az 1950-es évek elején a kisiparosokat a tulajdonviszonyok átrendeződése mellett a kedvezőtlen adózási feltételek és az egyéb jogi szabályozások tizedelték meg, s nem változtatott ezen az évtized második felében az adóterhek mérséklése sem. Valószínűleg hozzájárult ehhez a gyáripari termelés fellendülése, az olcsó tömegtermelés előtérbe helyeződése is, amivel a kisipar nem tudta felvenni a versenyt, ill. a század első felében működött mesterek ekkorra előregedtek. A fiatalabb korosztályok pedig érdektelenség, tőkehiány és/vagy egyéb kedvezőtlen tényezők miatt nem lettek kisiparosok. Így 1960-ban már csak 71 ezren dolgoztak a magánkisiparban, és a számuk a későbbiekben – kisebb átmeneti növekedésekkel tarkítva – tovább apadt, attól függően, hogy az éppen aktuális ideológiai megfontolások mekkora mozgásteret engedélyeztek nekik. A legkevesebben 1980-ban voltak, alig 32 ezren, ami csupán egyötöde 1930. évi maximális létszámuknak. A valóságban azonban ennél mindenképp többen végezhettek jobbára alkalmoszerűen és fusiban valamilyen (főleg javító-szolgáltató) tevékenységet, mivel e téren óriási kereslet mutatkozott. Ezt ugyanis a nagyipar nem tudta kielégíteni (sőt talán nem is akarta). A hivatalos munkaidő után ipari engedély nélkül tevékenykedő fusizó sajátos figurája volt a szocializmusnak.

A kiskereskedelembe dolgozók száma tendenciáját tekintve a kisiparosokéhoz hasonlóan alakult, azonban az 1950-es évtizedben azokhoz képest jóval drámaibb visszaesés következett be, mivel mintegy tizedükre zsugorodtak 1960-ra. Ez az 1941. évi maximumnak mindössze 9%-a volt, s azt jelentette, hogy ennyien „élték túl” az 1940-es évek végi, 1950-es évek eleji rendkívül radikális beavatkozásokat. Ennek ellenére nem ekkor, hanem 1970-ben voltak a legkevesebben (9658-an) amit bár lassú, de újbóli gyarapodás követett.

Az építőiparban és a közlekedésben dolgozó kisiparosok száma sokkal „szelídebben” csökkent 1941 és 1970, ill. 1941 és 1960 között mint a többi ágazat képviselői, aminek legfőbb magyarázata az építőipari konjunktúra és a közlekedés fejlődése. A háborús károk helyreállítása, majd az új ipartelepek, a gyárak, a lakótelepek és a hétvégi házak építése, valamint az áru- és személyszállítás iránti növekvő igények, a közúti közlekedés fokozatos térhódítása olyan nagy keresletet teremtett, hogy azt semmilyen eszközzel nem lehetett elfojtani (PÁLL GY. 1993).

A gazdaság egyéb ágazataiban működő önálló és segítő családtagok szintén a II. világháború utáni évtizedben fogyatkoztak meg a leginkább, s ez a folyamat gyengülő ütemben ugyan, de egészen 1980-ig tartott. Ekkor nagyobb hányadukat olyan fizikai foglalkozásúak alkották, akik főleg a vízgazdálkodási és a szolgáltató ágazatban dolgoztak, míg a szellemi foglalkozásúak döntően az egészségügyben és az oktatásban helyezkedtek el.

Az idők során az önállóknak nemcsak a száma és gazdasági ágazatok szerinti megoszlása változott, hanem a térbeli elhelyezkedésük is, de az előbbieknél kisebb mértékben. A vizsgálatát a rendelkezésre álló statisztikai források szűkös információtartalma limitálta, amit ráadásul az eltérő közigazgatási beosztások is nehezítettek.

A II. világháború előtti utolsó népszámlálás alkalmával az összes önálló kereső (1 191 161 fő) egytizede tömörült a fővárosban. A megyék közül a legkisebb arányban Komárom (1,7%) és Nógrád (2%), a legnagyobb mértékben Bács -Kiskun (8,2%) és Pest (6,9%) megye részesült belőlük. Ez bizonyos fokig már a kisiparosok, kiskereskedők és a

1. táblázat Az önálló és a segítő családtagok együttes száma és részesedésük az aktív keresőkből gazdasági ágazatok szerint (1900–1990)

Év	Összes önálló, segítő családtag	Ipar		Építőipar		Mezőgazdaság		Közlekedés		Kereskedelem		Egyéb	
		szám	%	szám	%	szám	%	szám	%	szám	%	szám	%
1900	1168980	140466	12,0	14015	1,0	896479	77,0	7985	0,7	75947	6,3	34088	3,0
1910	1230144	143557	12,0	18558	1,2	911236	74,0	9419	0,8	87273	7,0	60101	5,0
1920	1491373	170910	11,0	21641	1,5	1132173	76,0	7364	0,5	99710	7,0	59575	4,0
1930	1603958	159767	10,0	22021	1,4	1236935	77,0	9306	0,6	112818	7,0	63111	4,0
1941	1777396	166957	9,0	23563	1,4	1388008	78,0	10946	0,6	132874	8,0	55048	3,0
1949	2248099	160687	7,0	19792	1,0	1907147	85,0	8994	0,4	117930	5,0	33549	1,6
1960	1117339	71000	6,3	16822	2,0	999122	89,0	5044	0,5	12073	1,0	13278	1,2
1970	168171	44722	26,0	14900	9,0	82039	49,0	6586	4,0	9658	6,0	10266	6,0
1980	141425	31707	22,0	21062	15,0	59874	42,0	6737	5,0	13725	10,0	8320	6,0
1990	236954	45345	19,0	29202	12,0	51534	21,0	31468	13,0	52669	23,0	26736	12,0

Forrás: Az 1980. évi népszámlálás 36. kötete.

Az 1990. évi népszámlálás 25. kötete.

kistermelők területi tagozódását is sejteni engedi, amit az egyes megyék történelmi fejlődése, természeti, társadalmi, gazdasági és egyéb adottságai is determináltak.

1930 és 1949 között az önálló iparosok és kereskedők száma egyedül Budapesten gyarapodott, míg az ország három nagy régiójában és különösen az Alföldön – feltehetően a második világháborús emberveszteségek miatt is – csökkent. Ehhez valószínűleg a fővárosba irányuló beköltözésük is hozzájárult, amit az újjáépítés következtében megnövekedett munkaerőigény indukálhatott. Ezáltal 1949-ben Budapest már a kisiparosok 1/4-ének és a kiskereskedők valamivel több mint 1/3-ának nyújtott megélhetést. Ugyanakkor – központi funkcióiból fakadóan – a főváros mezőgazdasága az önállók mindössze 0,5 %-ának adott csak munkát (2. táblázat).

2. táblázat. Az önálló iparosok, a kereskedők és a mezőgazdasági önállók régiók szerint (1930–1949)

Megnevezés	Önálló iparos		Önálló kereskedő		Mezőgazdasági önálló	
	szám	%	szám	%	szám	%
1930						
Alföld	9109	42	33993	40	–	–
Dunántúl	6757	31	17799	21	–	–
Észak-Magyarország	23193	11	7859	10	–	–
Budapest	34557	16	24344	29	–	–
Összesen	216516	100	83995	100	–	–
1949						
Alföld	71947	36	30192	35	582421	51,5
Dunántúl	60515	30	17986	21	392650	35,0
Észak-Magyarország	18027	9	7117	8	150692	
Budapest	49898	25	31155	36	6062	
Összesen	200387	100	86450	100	1131825	100

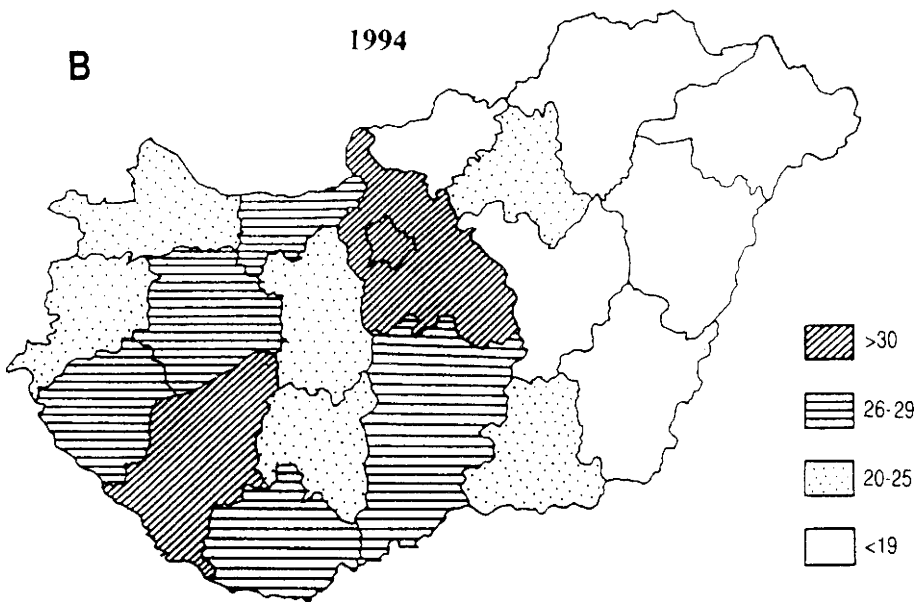
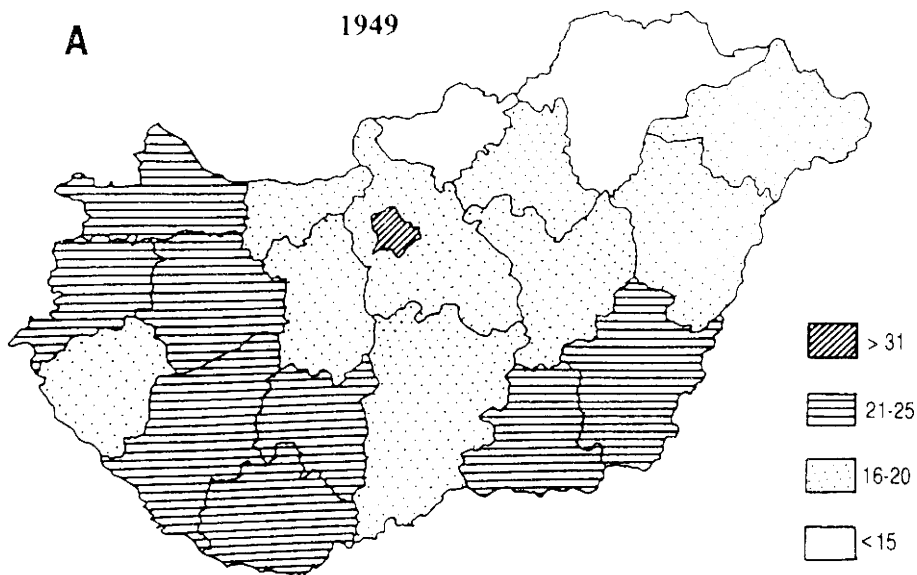
– nincs adat

Forrás: Az 1930. évi népszámlálás 96. kötete.

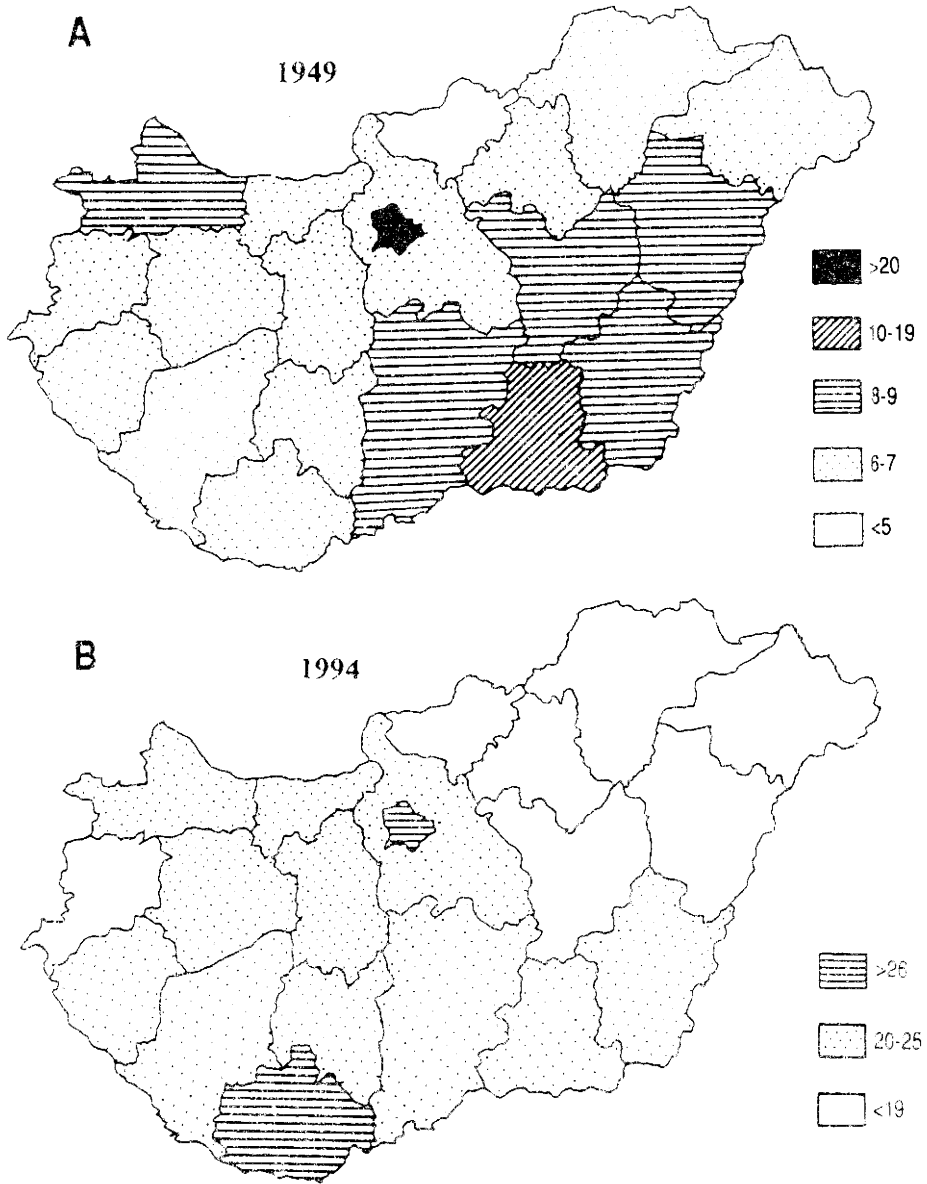
Az 1949. évi népszámlálás 8. kötete.

Az 1945 utáni első népszámláláskor a megyék közül a legtöbb iparos, (12 530 fő, 6,2%) Pest megyében, a legkevesebb Nógrádban (3061 fő, 1,5%) élt. A kereskedők számának szélsőértékeit Csongrád (4903 fő, 5,7%) és Nógrád megye (1108 fő, 1,3%) adatai jelölték ki. A legtöbb kistermelőt – jobbra munkaigényes mezőgazdasági kultúrája miatt – Bács-Kiskun (10 439 fő, 9,2%) és a legkevesebbet az agrártermelés számára kedvezőtlen természeti adottságai, ill. az ipar dominanciája miatt Komárom megye (18 396 fő, 1,6%) mondhatta magáénak. Az 1000 lakosra jutó iparosok száma többnyire a dunántúli megyékben, míg a kereskedőké az alföldi megyékben ért el magasabb értéket. Habár 1994-re már az utóbbiak mutatói is az ország Ny-i felében alakultak kedvezőbben, ami elsődlegesen a szocialista érában kibontakozott és virágzott balatoni idegenforgalomnak, továbbá a bevásárlóturizmusnak volt köszönhető (2., 3. ábra).

Az önállók száma az 1949-es bázis évhez képest – a szocialista tulajdonviszonyok egyeduralkodóvá válása következtében – 1970-re 7,5%-ra (2,25 millió főről 168 ezer főre) zuhant le, miközben a részesedésük (3,4%) szinte elhanyagolhatóvá vált a majdnem

2. ábra. Az 1000 lakosra jutó kisiparosok száma megyénként 1949-ben (A) és 1994-ben (B)
 Number of craftsmen per 1000 inhabitants in 1949 (A) and 1994 (B) by counties

3. ábra. Az 1000 lakosra jutó kiskereskedők száma megyénként 1949-ben (A) és 1994-ben (B)
 Number of retailers per 1000 inhabitants in 1949 (A) and 1994 (B) by counties

ötmillió foglalkoztatottból, sőt 1980-ra (2,8%) tovább rosszabbodott a helyzetük. Ez az óriási megcsappanásuk azonban nem vezetett markáns térbeli átrendeződéshez, ha kevesebb egységből állva is, de fennmaradtak a korábban kialakult tömörüléseik (3. táblázat).

Az önálló rendszerint a városokban vannak többen, s általában minél nagyobb a város annál nagyobb a koncentrációjuk az adott helyen. 1930-ban az önálló iparosok 26%-a és a kereskedők 29%-a tevékenykedett az ország törvényhatósági jogú városaiiban, de a többi várost is hozzájuk számítva városi arányuk ennél minden bizonnyal nagyobb volt. Lényegében 1970-ben és 1980-ban is az önállók tetemes részének – 1970-ben, 39%-uknak (Budapest nélkül 24%-uknak) tíz évvel később 40%-uknak (Budapest nélkül 27%-uknak), a városok adtak otthont. 41, ill. 47%-uk iparos és kereskedő volt.

Az 1980-as évektől ismét növekedett a magánszektor képviselőinek a száma, a kistermelőket kivéve, akiké tovább zsugorodott. Ez a fordulat szorosan összefonódott azzal a felismeréssel, hogy a gazdaság nagymértékben deformálódott szervezeti struktúráját a továbbiakban már nem lehetett fenntartani, szükségessé vált a kis- és középvállalati szint kiépítése, ill. megerősítése.

„A kisvállalkozások előtérbe kerülése – KOPÁTSY S. (1983) szavait idézve magyarázatként – számos jelentős gazdasági és politikai tényező objektív következménye” volt, aminek érdekében komoly lépések történtek. A kormányzat ugyanis megállította a centralizáció folyamatát és lehetőséget biztosított kisvállalkozások alapítására is, amelyek létesítését ebben az időszakban már különböző módokon igyekezett támogatni. Ez egyben a társas magánvállalkozások irányába is utat nyitott, hisz azok mint a gazdaság új hajtóerői szintén számításba jöttek a gazdasági kiutkeresés során. 1982 januárjától októberéig tízezer kisvállalkozás jött létre 60 ezer fő közreműködésével (KOPÁTSY S. 1983).

A legnagyobb sikert a vállalati gazdasági munkaközösségek esetében tapasztalták, de gyors ütemben nőtt a kisiparosok és a kiskereskedők száma is. Az utóbbiak működését az 1977-ben kihirdetett és azután folyamatosan módosított törvényerejű rendeletek szabályozták egészen 1990 április 1-ig. Két kardinális elemükben azonban nem változtak, nevezetesen, hogy a kisiparosnak és a kiskereskedőnek saját személyében kellett az előírt szakképesítéssel rendelkeznie, továbbá hogy személyesen voltak kötelesek a tevékenységet gyakorolni, s ez bizonyos fokig gátolta az elterjedésüket is. Másfelől az általuk folytatott tevékenység nem is igazán volt tekinthető vállalkozásnak, hanem sokkal inkább saját munkán alapuló „iparúzésnek” (HATHÁZI GY.–HUSZÁR P. szerk. 1990).

Szintén az 1980-as évtizedben került sor a magánszektorban foglalkoztatható létszám határának a fokozatos emelésére is, mert azelőtt ezt igen erősen korlátozták. 1981-ben 6 helyett 9 főnél, 1983-ban 12 főnél, 1988-ban 30 főnél és a társasági törvény hatályaiba helyeződését követően 500 főnél húzták meg a felső határt. Ezen túlmenően a rendszerváltozás előtt a magánvállalkozások számos tevékenységtől (pl. exportálás) el is voltak zárva, de nehézségekbe ütköztek a gépek vagy importanyagok beszerzésekor is, 1989 után azonban ezeken a területeken is pozitív előrelépés történt.

Összességében véve az 1980-as években a törvényi szabályozásban bekövetkezett lazulás bizonyos fajta előkészítést jelentett az évtized végétől kezdődő gyökeres átalakulásra, amit az 1988. évi VI. (a gazdasági társaságokról) és az 1990. évi V. (az egyéni vállalkozásokról² szóló) törvény életbelépése is fémjelzett.

² Ez a törvény azonkívül, hogy szabályozza az egyéni vállalkozások létrehozásának, működésének és megszűnésének a feltételeit, egyidejűleg hatályon kívül helyezte a gazdasági társaságokról szóló 1988. évi VI. törvény 7., 10. és 87. §-ának egyes bekezdéseit és 88., 89. §-át, valamint a külföldiek magyarországi befektetéseiről szóló 1988. évi XXIV. törvény 7. §-át, továbbá a magánkereskedelemtől szóló 1977. évi 15. törvényerejű rendeletet és az ezt módosító intézkedéseket, ill. a kisiparról szóló 1977. évi 14. törvényerejű rendelet végrehajtásával kapcsolatos feladatokról szóló 1019/1977. (VI. 1.) és 1025/1981. (IX. 9.) Minisztertanácsi határozatokat.

3. táblázat. Az önálló aktív keresők részesedése (%) gazdasági ágazatok és megyék szerint (1960–1990)

Megnevezés	Ipar, építőipar			Mezőgazdaság			Közlekedés			Kereskedelem			Egyéb		
	1960	1980	1990	1960	1980	1990	1960	1980	1990	1960	1980	1990	1960	1980	1990
Budapest	25,7	21,1	22	0,6	1,2	2,3	15,7	2,0	28,6	48,3	34,4	27,2	35,3	33,9	27,1
Baranya	3,2	3,8	4,7	3,8	3,5	4,4	2,2	3,7	3,9	0,9	3,4	3,6	3,3	3,2	4,8
Bács-Kiskun	6,2	6,8	5,7	15,1	9,1	17,6	6,3	9,5	4,2	5,7	5,8	4,9	6,8	5,8	5,1
Békés	5,3	4,5	3,3	8,0	8,3	10,9	5,8	9,8	3,2	4,7	3,7	3,3	4,9	3,3	4,1
Borsod-Abaúj- Zemplén	5,0	5,4	4,6	8,5	5,0	3,4	8,2	5,6	5,2	1,7	5,1	5,4	2,7	3,8	5,0
Csongrád	3,8	5,1	4,6	7,6	8,1	9,9	4,8	6,8	3,9	2,8	4,2	3,4	4,1	4,2	4,0
Fejér	2,6	2,4	3,6	2,3	4,6	2,9	2,4	3,1	3,7	2,2	2,1	3,6	2,8	2,9	4,3
Győr-Moson-Sopron	3,8	3,8	3,9	1,1	2,5	2,7	3,8	3,5	3,7	3,0	2,9	4,3	3,9	4,2	3,5
Hajdú-Bihar	3,2	4,3	5,3	6,9	9,4	8,3	3,1	8,4	4,6	2,1	4,0	4,2	2,3	3,0	4,6
Heves	3,2	3,2	3,4	3,5	2,7	2,2	4,3	3,1	3,2	2,2	2,2	2,8	2,3	2,0	2,2
Jász-Nagykun-Szolnok	3,9	3,6	3,3	1,4	8,4	5,9	8,5	9,3	3,9	5,3	3,3	3,0	3,6	2,5	3,4
Komárom-Esztergom	1,9	2,0	2,9	0,9	2,0	1,1	2,4	1,2	2,6	1,8	2,4	3,1	2,2	3,0	2,9
Nógrád	2,1	1,7	1,5	2,9	0,6	0,7	1,1	1,1	2,0	1,0	1,3	1,5	1,2	1,5	1,5
Pest	7,2	10,6	9,5	7,3	4,1	7,3	11,0	12,0	9,2	5,3	9,2	10,0	6,7	8,5	8,7
Somogy	4,0	4,9	4,3	2,7	3,3	3,7	3,2	3,1	3,3	2,4	3,9	4,2	4,1	4,4	4,2
Szabolcs-Szatmár-Bereg	6,0	5,9	4,9	13,8	11,9	6,4	6,2	9,5	5,6	3,6	3,5	4,4	3,6	3,1	3,9
Tolna	2,9	2,6	2,3	3,2	2,9	2,8	1,9	3,3	2,0	0,9	1,9	2,5	3,0	3,2	2,3
Vas	3,3	2,2	2,4	3,7	4,3	2,3	2,9	1,5	1,8	1,5	1,7	1,9	2,4	2,4	2,0
Veszprém	3,8	2,8	3,6	1,7	2,1	1,5	4,6	2,2	3,3	2,9	2,6	3,7	3,0	2,2	3,5
Zala	2,9	3,3	4,2	5,0	6,0	3,7	1,6	1,3	2,1	1,7	2,5	3,0	1,8	2,9	2,8
<i>Összesen (fő)</i>	<i>83321</i>	<i>52768</i>	<i>72114</i>	<i>987390</i>	<i>59874</i>	<i>59874</i>	<i>4438</i>	<i>6737</i>	<i>30879</i>	<i>10842</i>	<i>13725</i>	<i>49516</i>	<i>12511</i>	<i>6635</i>	<i>11266</i>

Forrás: Az 1960., 1980. és 1990. évi népszámlálás kötetei.

Területi különbségek az egyéni vállalkozások elterjedésében 1989 után

A rendszerváltozás után az országban mindenhol elszaporodtak az egyéni vállalkozások, ám a gyarapodásuk mértékében és területi elhelyezkedésükben – igazodva a történelmi előzményekhez – jelentős különbségek tapasztalhatók, amit számos tényező (pl. földrajzi fekvés, gazdasági fejlettség, demográfiai jellemzők, infrastrukturális ellátottság, településszerkezet, jövedelmi viszonyok stb.) befolyásolhatott.

Az 1990-es évek elején az egyéni vállalkozások legnagyobb koncentrációját az e téren kiugró fölényt mutató főváros és tágabb térsége (Pest megye) együttesen alkotta. Az ország összes egyéni vállalkozásainak 35,8%-a működött ebben a régióban 1994-ben, amihez rendkívül kedvező adottságaik és a vállalkozási hagyományok egyaránt hozzájárultak.

Amíg 1991-ben Vas (1,3%) és Tolna (1,4%) megye részesedett a legcsekélyebb mértékben az összes egyéni vállalkozásból, addig három évvel később már Nógrád megye (1,3%) állt a sor végén. Figyelmet érdemlő tény, hogy 1991 és 1994 között Budapesten kívül a 19 megyéből csak négy dunántúlinak (Tolna, Vas, Zala, Veszprém) a részesedése nőtt az összes egyéni vállalkozásból, egy megyéjé (Hajdú-Bihar) stagnált, a többié pedig csökkent. Ez utóbbi a legerőteljesebben Somogy és Pest megyét sújtotta, amit a balatoni idegenforgalom visszaesése, a növekedési, terjeszkedési lehetőségek beszűkülése, valamint Budapest gyorsabb fejlődése idézett elő (4. táblázat).

Az egyéni vállalkozások gyarapodási üteme alapján három magterület jelölhető ki az országban. A legnagyobb növekedést négy dunántúli megyében (Tolna, Vas, Zala, Veszprém) regisztrálták, mivel azokban 162–124%-kal nőtt a számuk. A második növekedési centrum a főváros, ahol szerényebben (mindössze 68%-kal) szaporodtak a vállalkozások 1991 és 1994 között. A harmadik pólus az Alföld középső részét, azaz Hajdú-Bihar, Jász-Nagykun-Szolnok és Békés megyét foglalja magába. Itt 45–51% között volt a növekedés mértéke. Ugyanakkor az ország más régióiban, részben a kedvezőtlen lokális adottságokból fakadóan (pl. Heves 15%, Nógrád 23%) vagy azok korábbi, csaknem teljes kihasználásából eredően (pl. Somogy 25%, Pest 29%) már csak jóval mérsékeltebb növekedés ment végbe. Mindez tükröződik az 1000 lakosra jutó egyéni vállalkozások számában is. A jobbára kedvezőtlenebb értékekkel induló dunántúli megyék előretörték 1994-re, s ma már fölényesen vezetnek a Tiszántúllal szemben. E tekintetben valóban az ország „kettészakadásának” lehetünk a szemtanúi, ugyanis éles határvonal húzható a Ny-i és a K-i országrész között. Az első helyen még mindig Somogy-Abagy (112) áll, de szorosan a nyomában van a főváros (110), míg a sor végén Borsod-Abaúj-Zemplén kullog (45).

Az egyéni vállalkozások településenkénti száma több tényezőtől függ, de különösen erősen korrelál a települések nagyságával. Általában a kisebb lélekszámúakban (többnyire falvakban) kevesebben vannak, míg a népesebbekben (főleg városokban) többen. Ez elsősorban annak a következménye, hogy az utóbbiaknak nagyobb az eltartóképességünk, így több, azonos tevékenységet űző embernek is megélhetést tudnak biztosítani, továbbá magasabb szintű – akár kurrensnek számító – igényeket is ki tudnak elégíteni. Ám indokolható ez a falusi lakosság köztudottan szerényebb igényszintjével, alacsonyabb jövedelmével is, s ez utóbbi a vállalkozói tőke szűkösségét is magyarázza, mindezek pedig a falusiak előrehaladottabb előregedésére is visszavezethetők. Bár a településállomány elaprózódása az 1990-es évek elején is folytatódott (hiszen 1990 és 1994 között 75%-ról 75,5%-ra nőtt a 2000 főnél kisebbeknek a részesedése a településállományból) ám ez az egyéni vállalkozások településnagyság-kategóriák szerinti tagolódásában nem okozott markáns változást. Magyarországon 1994-ben a településállomány 3/4-ét kitevő törpe-, apró- és kisfalvakra az egyéni vállalkozásoknak csak a tizede jutott, ellenben a települések mintegy 4,5%-át adó tízezernél népesebbekre (amelyek néhány kivételtől eltekintve mind városok) 72%-uk. A 2000–5000 fős települések 97%-a és az 5–10 000 fősek 60%-a község, de ezek az egyéni vállalkozásoknak csak a 9%-át és a 3,5%-át foglalják magukba.

4. táblázat. Az egyéni vállalkozások megyék szerint (1991–1994)

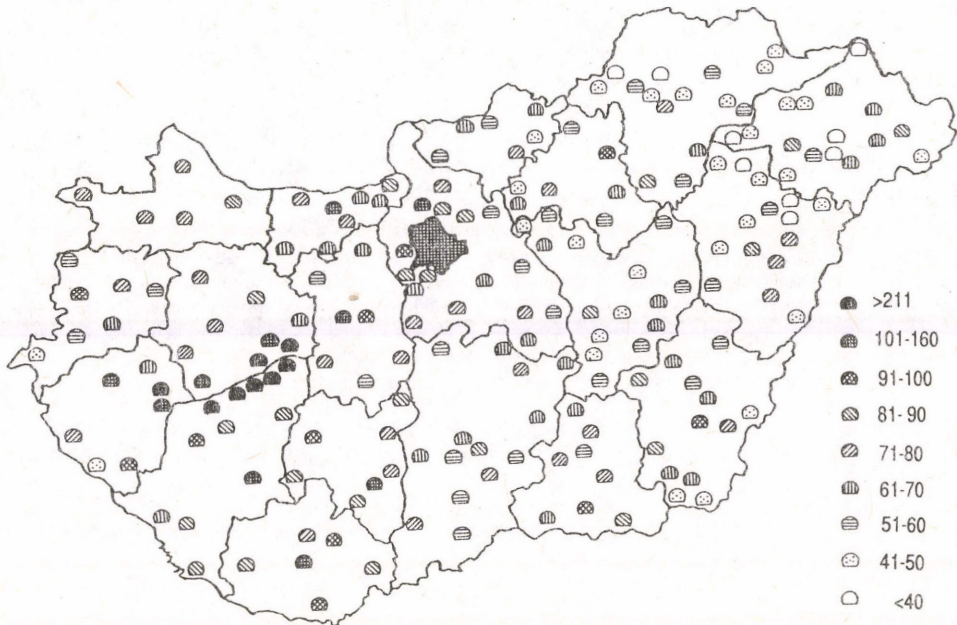
Megnevezés	Egyéni vállalkozások				A gyarapodás üteme 1991–1994 között (%)	Az 1000 lakosra jutó egyéni vállalkozások száma	
	száma		részesedése (%)			1991	1994
	1991	1994	1991	1994			
Budapest	125866	211600	24,7	27,3	68	62	110
Baranya	24511	34896	4,8	4,5	42	59	85
Bács-Kiskun	26651	37162	5,2	4,8	39	49	69
Békés	17653	25536	3,4	3,3	45	43	63
Borsod-Abaúj- Zemplén	25602	35389	5,0	4,5	38	34	45
Csongrád	225318	33479	4,9	4,3	32	58	78
Fejér	21686	29841	4,2	3,8	38	51	70
Győr-Moson-Sopron	22302	31727	4,4	4,1	42	53	75
Hajdú-Bihar	20963	31749	4,1	4,1	51	38	58
Heves	17032	19645	3,3	2,5	15	51	59
Jász-Nagykun-Szolnok	15703	23640	3,1	3,0	51	37	56
Komárom-Esztergom	15846	22386	3,1	2,9	41	51	72
Nógrád	8387	10302	1,6	1,3	23	37	46
Pest	52233	67288	10,3	8,7	29	55	69
Somogy	30576	38081	5,9	4,9	25	90	112
Szabolcs-Szatmár-Bereg	20834	28952	4,1	3,7	39	37	55
Tolna	7045	18481	1,4	2,4	162	28	74
Vas	6850	17329	1,3	2,2	153	25	64
Veszprém	15058	33793	2,9	4,3	124	39	89
Zala	11691	26600	2,3	3,4	128	38	88

Forrás: A Területi Statisztikai Évkönyv 1991. és 1994. évi kötete.

A városok lakosságának a nagyobb vállalkozási kedve valószínűleg a kedvezőbb demográfiai, infrastrukturális és jövedelmi adottságoknak, a tradíciók továbbélésének, a jobb gazdasági előzményeknek, az innovációra való gyorsabb reagálásnak, nagyobb fogékonyságnak, valamint az igényesebb, fizetőképes keresletnek tudható be. Rendszerint minél magasabb pozíciót foglal el egy város a településhierarchiában, annál nagyobb az 1000 lakosra jutó egyéni vállalkozások száma. Nyomon követhető ez a megyeszékhelyek (néhány, az idegenforgalom miatt kirívó mutatókkal rendelkező balatonai várost nem számítva) és a közelmúltban várossá lett települések szélsőséges értékeiben is. A megtisztelő címet nemrég elnyert települések hátrányosabb helyzetéért feltehetően viszonylag rosszabb földrajzi fekvésük is felelős (4. ábra).

A rendszerváltozás óta a regionális különbségek az élet minden területén fokozódnak. A piacgazdaság körülményei közepette felértékelődik a lokális adottságoknak és a helynek a szerepe. Csak azok a települések tudnak gyorsabb ütemben fejlődni, amelyek a helyi erőforrásokat és a helyzeti előnyöket jobban ki tudják aknázni. A lokális viszonyokhoz, feltételekhez kevésbé alkalmazkodók viszont – amelyek ráadásul hiányt is szenvednek – több-kevesebb mértékben szinte minden olyan adottságban, amit előnyükre tudnának fordítani nem vagy nagyon lassan haladnak előre. Fejlődésbeli megtorpanásuk, elmaradásuk pedig beláthatatlan következményekkel járhat. Az egyéni vállalkozások településszintű vizsgálata is az éleződő területi differenciákra hívja fel a figyelmet, ami súlyos konfliktusok, feszültségek forrása lehet. Sajnálatos azonban, hogy néhány megye településsoros adatainak a beszerzését a megyei statisztikai hivataloktól az alapvetően szűkös pénzügyi források már nem tették lehetővé. Ennek ellenére a meglévő is alkalmasak arra, hogy az ország különböző típusú és méretű települései közötti különbségeket szemléltessék (5. ábra).

Az egyéni vállalkozások térbéli megoszlását számottevően befolyásolja az eltérő nagyságú és funkciójú települések területi elhelyezkedése is. A legtöbb egyéni vállalkozás a fővárosban, azon belül is főleg a budai kerületekben, és az agglomerációs övezetben

4. ábra. Az 1000 lakosra jutó egyéni vállalkozások száma a városokban, 1994-ben
Number of individual entrepreneurs per 1000 inhabitants in 1994 by town

létesült, mintegy gyűrűt fonva Budapest köré. Kialakulása szorosan összekapcsolódik a régió rendkívül gazdag erőforrásaival, a nagyváros közelségével, a fejlett gazdasági hagyományokkal, amelyek kitűnő bázist biztosítottak a vállalkozások alapításához. A másik nagy koncentráció a Balaton térségében található, amit a vidék változatos természeti adottságainak kihasználásából fakadóan a fejlett turizmus éltet. Ugyanakkor viszont tény, hogy az utóbbi években mindinkább csökken a vendégforgalom, amibe talán a vízminőség romlása, az árak drasztikus emelkedése és a német újraegyesítés is belejátszott. Így érthető, hogy egyre gyakrabban olvashatók az újságokban az itteni kereskedelmi és vendéglátóipari egységekről és egyéb ingatlanokról szóló, azok eladását szolgáló, segítő hirdetések. Ezeken kívül már csak a megyeszékhelyek jeleznek jelentősebb tömörülést.

A népesebb településeken általában több száz vagy az ezret is meghaladó számú egyéni vállalkozás működik, ugyanakkor a kisebbekben sokszor még a 10 főt sem éri el a számuk, ezért ezek a leginkább kénytelenek nélkülözni valamilyen ipari vagy szolgáltató jellegű tevékenységet. Az apró- és kistelepülések közül Borsodban 1994-ben a települések 41%-ában, Vasban 34%-ában kevesebb mint tíz egyéni vállalkozás funkcionált. Különösen a borsod megyei falvakra igaz az, hogy az ott élők alacsony vállalkozási kedve a torz demográfiai struktúrának, a periferikus fekvésnek, az infrastruktúra és a helyi gazdaság fejletlenségének a következménye, valamint annak, hogy ezek a határmenti, központoktól távol levő, forgalmi árnyékban, félárnyékban levő települések az elmúlt évtizedekben oly mértékben „leépültek”, elmaradtak a fejlődésben, hogy a saját erejükből a megváltozott körülmények között, amikor még kielezettebb a küzdelem a fejlesztési forrásokért, aligha lesznek képesek felzárkózni (KISS É. 1995b).

Az egyéni vállalkozások 1000 lakosra jutó számában szintén látványos különbségek figyelhetők meg az ország Ny-i és K-i fele, a fejlettebb és elmaradottabb régiók, a nagyobb és kisebb települések között, s többnyire az első csoportok képviselői vannak

jobb helyzetben, vagyis azokban tekintélyesebb a vállalkozások gyakorisága a már említett okok miatt. Akadnak azonban kivételek is pl. Kisasszond (243), Bózsva (212), Tornakápolna (200), Orci (166) és Rinyaújnép (152), amelyek igen magas 1000 lakosra jutó mutatójukkal kiugranak a környezetükből. Ez abból is eredhet, hogy vagy a szomszédos településeknél kedvezőbb a demográfiajuk, vagy többen foglalkoznak mezőgazdasági kistermeléssel, esetleg a község alapellátását célzó tevékenységgel, de a jelenségre magyarázatot csak helyi vizsgálatok adhatnának (5. ábra).

A rendszerváltozás előtti évtizedekben a magánszektor főként a kisiparosok, a kiskereskedők és a mezőgazdasági önállók alkották. Gazdasági ágazatok szerinti besorolásuk azért nem ütközött különösebb nehézségbe, mert tevékenységük csak egy bizonyos ágazatra terjedt ki. Az 1990. április 1. után életbelépett vállalkozói törvény viszont már nem tesz különbséget a tevékenység jellege szerint, s a vállalkozás keretében, akár több gazdasági ághoz tartozó, bármilyen – jogszabály által nem tiltott – üzletszerű gazdasági tevékenység folytatható. Így a főbb gazdasági ágazatok közötti megoszlásukról rendelkezésre álló statisztikákat óvatosan kell kezelni (5., 6. táblázat).

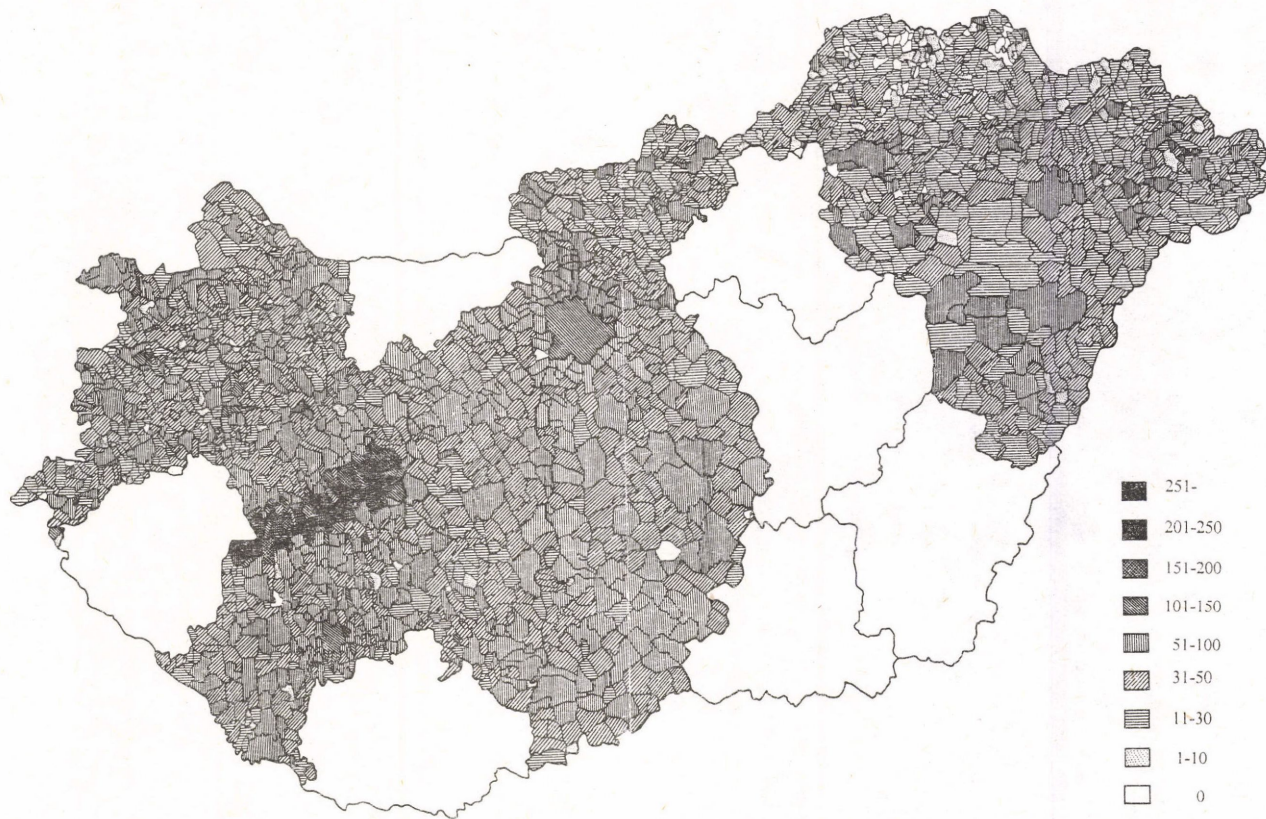
A vállalkozások jelleg szerinti megoszlásában lényeges átrendeződés nem történt egészen 1994-ig. Az iparosok mint a legnépesebb csoport után létszámukat tekintve a kereskedők, majd a szellemi szabadfoglalkozásuk következtek, és legvégül a mezőgazdasági önállók zárták a sort. A kisiparosok kivételével az összes többi kategóriában viharos gyorsasággal szaporodtak a vállalkozások, de a vezető helyet még egyiküknek sem sikerült megszereznie az elmúlt esztendőig.

1991 és 1994 között – a kezdeti megtorpanást, válságot követően – a legintenzívebben a mezőgazdasági vállalkozások szaporodtak. Több mint hétszeresére szökkent fel a számuk részben a nagyüzemi mezőgazdaság átszervezése miatt, de még így is ez a legkisebb vállalkozói csoport. Létszámuk a tizedét sem éri el az iparosokénak. A valóságban ennél jóval többen élnek kistermelőként az agrárszektorból, de nincsenek regisztrálva. Előfordulhat, hogy azért nem jegyeztetik be a vállalkozásukat, ne hogy (adóköteles) jövedelmükre fény derüljön. Az aktív keresőkből a mezőgazdasági önállók részesedésének az értéke (1970-ben 1,6%, 1980-ban 1,2%, 1990-ben 1,1%) éppen ezért csak támpontokat adhat nagyságrendjükre. Arról pedig, hogy pl. a mezőgazdasági vállalkozók hogyan oszlanak meg az állatállomány és/vagy a földterület nagysága, a termesztett növények és a tenyésztett állatok fajta összetétele szerint még több a homályos pont. A mezőgazdasági önállók térbeli megoszlása igen szóró, jelentősebb előfordulásukra csak a mezőgazdasági termelés szempontjából nagy múltú településeken (pl. hajdúvárosok), megyékben (Bács-Kiskun, Hajdú-Bihar) lehet rábukkanni. (5., 6. táblázat).

5. táblázat. Az egyéni vállalkozások a vállalkozás jellege szerint (1991–1995)

Megnevezés	1991	1992	1993	1994	A növekedés mértéke 1991–1994 között (%)	1995
Kisiparos	222987	237687	242023	257245	15	260511
Kiskereskedő	146674	199047	241353	255205	74	233775
Mezőgazdasági önálló	2804	3784	11597	22493	702	23757
Szellemi szabadfoglalkozású	137994	165689	193888	243093	76	273453
Összesen	510459	606207	688843	778036	52	791496

Forrás: Magyar Statisztikai Zsebkönyv 1993, 1994. évi kötete.
Statisztikai Havi Közlemények 1995. december hó.

5. ábra. Az 1000 lakosra jutó egyéni vállalkozások száma néhány megyében, településenként, 1993 (A hiányzó adatokat pénzihiány miatt nem lehetett beszerezni)

Number of individual entrepreneurs per 1000 inhabitants by settlements in feü counties in 1993. (It was impossible to collect all the necessary data in the lack of money)

6. táblázat. Az egyéni vállalkozások a tevékenység jellege szerint néhány megyében

Megnevezés	Összesen	Kisiparos	Kiskereskedő	Mezőgazdasági önálló	Szellemi szabadfoglalkozású	Év
Budapest	183100	61506	55679	708	65207	1993
	211600	63413	57996	1109	89352	1994
Fejér	26520*	5049	9750	670	6776	1993
Hajdú-Bihar	27541*	7957	10779	1061	5973	1993
	31749*	8334	11765	1859	7777	1994
Pest	58515*	25276	21808	1057	10374	1993
	70671*	30395	23077	1746	15453	1995
Szabolcs-Szatmár-Bereg	25764	5005	9616	–	–	1993
Tolna	15251*	3969	5999	513	3371	1993
Vas	15495*	4085	5260	943	4137	1993

– nincs adat.

* A hiányzó értékeket nem sorolták be.

Forrás: Megyei Statisztikai Hivatalok által 1995-ben szolgáltatott adatállomány.
Szabolcs-Szatmár-Bereg megye Statisztikai Évkönyve, 1993.
Budapest Statisztikai Évkönyve, 1993, 1994.

A szellemi szabadfoglalkozásúak köre 76%-kal bővült 1994-ig, amikor már 243 ezren dolgoztak ilyen formában. Ez egyrészt azzal magyarázható, hogy a szocializmusban ez a csoport szinte teljesen hiányzott, hisz a döntő többség a kiskereskedőkből, kisiparosokból került ki, így mikor legálisan is lehetőség nyílt a „státusz” megszerzésére, akkor sokan éltek vele. Másrészt a szellemi szabadfoglalkozásúak közé ma már nagyon sokféle foglalkozást űző besorolható, azaz csoportjuk szélesebb rétegeket ölel fel mint korábban. Ehhez a gazdaság átalakulása, néhány ágazatnak az előtérbe kerülése, másoknak a háttérbe szorulása és újaknak a megjelenése is hozzájárult.

Napjainkban már nemcsak a kifejezetten felsőfokú végzettségűek (művészek, írók, ügyvédek, orvosok, tanárok stb.) egy része tartozik ide, hanem olyanok is, akik ingatlanügyletekkel, különféle gazdasági tevékenységet segítő szolgáltatásokkal foglalkoznak. Ebből fakadóan az iskolai végzettségük szintjében is változás következett be, mert több lett közöttük a középfokú végzettségű. Mivel létszámuk a kedvezően módosított adózási szabályoknak köszönhetően az elmúlt évben tovább duzzadt, ezért 1995 végére tömegüket tekintve megelőzték a kisiparosokat, s jelenleg 273 ezer fővel az egyéni vállalkozások legnagyobb tömegét alkotják. Megtörténhet, hogy az előnyösnek tűnő adózási kondíciók miatt ma már esetleg azok is szellemi szabadfoglalkozásúak, akiknek a gyakorlatban semmi közük ilyennek minősülő tevékenységhez vagy egyáltalán nem is foglalkoznak vállalkozással (5. táblázat).

A szellemi szabadfoglalkozásúak területi elhelyezkedése rendkívül erős koncentrációt mutat és szorosan összefonódik a lakosság iskolai végzettségének a térbeli alakulásával. 1994-ben 37%-uk élt a fővárosban és mintegy 6%-uk Pest megyében, elsődlegesen az agglomerációs övezetben. Ám az itt lakók közül is sokan Budapesten folytatják tevékenységüket és csak a lakóhelyük található a megyében. Mindez a régióknak az ország társadalmi, gazdasági, politikai, kulturális stb. életében betöltött centrális szerepére vezethető vissza. Ez az ország „szíve”, ahol igen magas a diplomások száma, főleg a budai oldalon. A rendelkezésre álló néhány megye részletesebb adatai arról tanúskodnak, hogy

az ország más térségeiben jóval szerényebb a szellemi szabadfoglalkozásuk előfordulása, s az is jobbára a megyeszékhelyekre összpontosul. 1993-ban az összes megyei szabadfoglalkozásúnak az 56%-a, egy évvel később az 57%-a lakott Debrecenben. Szekszárd megfelelő mutatójának értéke 31%, Székesfehérvár 50%, Szombathely 49%.

A kereskedelempolitikai célkitűzésekkel összhangban a magánvállalkozások kiterjesztése a kereskedelemben is előtérbe került, hogy újra „kisüzemiek” legyenek azok a tevékenységek, amelyek az állami vállalati keretek között nem lehetnek elég hatékonyak és rugalmasak (JÓJÁRT K. 1993). Segítette ezt az is, hogy az üzletek vezetőitől, tulajdonosaitól nem követelték meg a szakirányú iskolai végzettséget, elegendőnek bizonyult, ha az alkalmazottak közül valaki rendelkezett azzal. Így azután érthető, hogy ennél a csoportnál a legtöbb a nem a szakképzettségének megfelelően vállalkozó. Az is motiválta az ilyen jellegű vállalkozásokat, hogy kevésbé tőkeigényesek, és hogy az ezekben befektetett összegeket viszonylag rövid időn belül megtérülnek, ezáltal igen jövedelmezőnek ítélték. Sokan ettől remélték a gyors vagyonosodást, különösen a kezdeti időszakban.

Magyarországon 1989 óta gombamód szaporodnak a kiskereskedelmi boltok, szinte már minden település „minden utcájának” megvan a saját „kisboltja” és majdnem ugyanez mondható el a vendéglátóhelyekről is. A kiskereskedelmi piacok „területi felosztása” lassan a végéhez ér és most már a „verseny a fogyasztókért” jelszó kerül inkább előtérbe. Az utóbbi években lelassult a magánvállalkozás keretében üzemelő boltok és vendéglátóhelyek gyarapodása, sőt mennyiségük 1995-ben már fogyásnak indult. A rendszerváltás évében a boltok 44%-a, a vendéglátóhelyek 39%-a volt magántulajdonban, öt évvel később már 63%-uk, ill. 69%-uk. A szocializmus időszakában is figyelemre méltó magánszektorral rendelkező, az ország népességének egynegyedét magáénak mondható, a változásokra leggyorsabban reagáló térségek (főváros, Pest megye) részesedtek eleinte a legnagyobb volumenben (27%, 10,4%) az egyéni vállalkozás keretében működő boltokból, csakúgy mint a vendéglátóhelyekből (16%, 13%). Ám a későbbiekben, bár valamelyest mérséklődött a részesedésük, továbbra is megőrizték kimagasló fölényüket.

A fővárosban a III., VII., VIII., XIV. és a XIX. kerületben haladta meg a magánboltok száma az ezret. 1994-ben ezek a kerületek együttesen a boltok 35%-ának adtak helyet. A két végletet a III. kerület képviselte 1387 üzlettel és a közelmúltban alakult, XXIII. kerület 129-cel. A magán-vendéglátóhelyek birtoklásában pedig a XIV. (374) és a III. kerület (373) vezetett és a XXIII. (43) és az I. kerület (107) volt a sereghajtó. Ez az érték természetesen függ az ellátandó terület és lakosság nagyságától, és az egyéb kereskedelmi létesítmények kiépítettségétől.

1994-ben a magánboltoknak már csak 15,4%-a működött Budapesten és 10,4%-a Pest megyében, a vendéglátóhelyek esetében a megfelelő értékek: 12,1% és 10,2% voltak. A legkevesebb magánboltot Vas, Zala, Tolna és Nógrád megyében hozták létre, a legtöbbet viszont Bács-Kiskun és Hajdú-Bihar megyékben, ami az előnyösebb településszerkezetnek és a viszonylag sok városi rangú település előfordulásának tulajdonítható. A magán-vendéglátóhelyek száma Nógrádban érte el a legkisebb értéket (753), Borsodban (2386), ill. Somogyban (2361) a legnagyobbat. Az üzletforma szerinti összetételben figyelemre méltó különbségek fedezhetők fel. Az É-i megyékben sokkal több az italbolt, míg a dunántúliakban az idegenforgalmi jelentőség miatt a melegkonyhás üzlet. Ezen túlmenően az is bizonyos, hogy az üzletek az eltérő földrajzi fekvésükből fakadóan minőségükben, berendezésükben, kulturáltsági környezetük fokában is jelentősen különböznek.

Jelenleg durván 260 ezer kisiparos dolgozik az országban a legkülönbélebb szakmákban, habár a számuk 1991 és 1994 között csak csekély mértékben (15%) emelkedett a többiekhez képest. A legnagyobb hányaduk a fővárosban és Pest megyében üzi az ipart. Térbeli megoszlásuk a legjobban a kereskedőkéhez hasonlít, de azoknál általában egyenlőtlenebb az elhelyezkedésük. Ez abból ered, hogy a kereskedők nélkülözhetlenebbek az alapellátásban mint az iparosok. Így érthető, hogy csak az apró települések nem rendelkeztek velük, mert azokban egyáltalán nem lenne rentábilis az üzemeltetésük.

Vas megyében a kisiparosok a települések 7%-ából, a kiskereskedők 12,5%-ából, a mezőgazdasági önállók 42%-ából, és a szellemi szabadfoglalkozásuk pedig 14%-ából hiányoztak 1993-ban. Ezzel egyidejűleg Fejér megye 105 települése közül mindössze ötben nem dolgoztak kistermelők (legalább is nem voltak regisztrálva) és egyben szellemi szabadfoglalkozásuk, ugyanakkor iparosok és kereskedők mindenütt előfordultak. Tolna megyében a települések 31%-ában kistermelőt, 5%-ában iparost, 3,7%-ában kereskedőt és 11%-ában szabadfoglalkozásút nem tartottak nyilván 1993-ban. Hajdú-Biharban a települések 17%-ában a mezőgazdasági önállókat, 4%-ában az iparosokat, 2,4%-ában a kereskedőket és 7%-ában a szellemi szabadfoglalkozásukat nélkülözték (5. 6. táblázat).

A vállalkozások és a vállalkozók jellemzői

Az egyéni vállalkozások és a vállalkozók fontosabb jellemzőivel megismeréséhez az önkormányzati tapasztalatok nyújtottak segítséget. 1995-ben három tetszőlegesen, de az előzetes adatok alapján eltérő számú (sok, közepes, kevés) vállalkozással rendelkező és az ország különböző régiójában levő megye 20–20 települését szándékoztam megvizsgálni részletesen, de az írásban feltett kérdésekre csak néhány önkormányzat válaszolt. Ezáltal – a válaszadási hajlandóságtól függően szinte véletlenszerűen – Somogy megye hét (2,9%) települése (Balatonszárszó, Buzsák, Főnyed, Kaposmérő, Nagyabajom, Öreglak, Somogyárd), Szabolcs-Szatmár-Bereg öt (2,1%) (Csengersima, Mánd, Napkor, Nyírtelek, Ófehértó) és Nógrád megye hat (4,8%) községe (Diósjenő, Héhalom, Nógrádmegyer, Romhány, Szuha, Szurdokpuszpöki) valamint 1994-ből a legnagyobb vállalkozáskoncentrációt alkotó Pest megye 21 (12%) községe (Alsónémedi, Budakalász, Csobánka, Csömör, Diósd, Dömsöd, Fót, Gomba, Halásztelek, Mogyoród, Nagykovácsi, Pilisborosjenő, Pomáz, Solymár, Sósút, Táborfalva, Tárnok, Tápióbicske, Tököl, Úröm) került be az elemzettek körébe, ahol interjúkat készítettem a helyi önkormányzatok vezetőivel. Ez esetben is a helyi hatóságok együttműködési készsége határozta meg a kutatásba bevont települések körét. (A Pest megye falvaiban folytatott vizsgálat eredményeit az „Egyéni vállalkozások Pest megyében” c. tanulmányban külön is összefoglaltam, ezért e munka keretében csak a lényegesebb megállapításokra támaszkodok, amikor összevetem azokat az ország más térségeiben megfigyeltekkel.) Bár az összes település együttesen az ország településállományának csak a töredékét (1,2%) teszi ki, az itteni tapasztalatok mégis alkalmasak lehetnek a vállalkozások főbb jegyeinek a bemutatására és a regionális különbségek felfedezésére.

A települések vezetői mindenhol az egyéni vállalkozások gyarapodásáról számoltak be. A Pest megyei falvakban (csakúgy mint a fővárosban, s részben az ahhoz való közelség miatt) már a vállalkozói törvény életbelépését követően megugrott a számuk, ellenben a többi, az új kihívásokra lassabban reagáló, a Budapesttől távolabb fekvő megyék falvaiban e jelenség csak 2–3 éves fáziskéséssel következett be. Így az utóbbiakban az 1992–94 közötti években „kulminált” a vállalkozási kedv. Az átmeneti fellendülést viszont mindenütt visszaesés követte. Ezt többféleképp indokolták: egyrészt azzal, hogy a gazdasági szabályzók kedvezőtlené váltak (Nyírtelek), ill. szigorodtak (Kaposmérő), másrészt azzal, hogy az anyagi megtakarítások hiányoznak, nincs elegendő tőke (Napkor, Nyírtelek). A balatonszárszói, a héhalmi, az öreglaki, a pomázi és a szurdokpuszpöki vezetők a helyi lehetőségek maximális lefedésével, kiaknázásával magyarázták a csökkenést, vagyis azzal, hogy az adott településen felmerülő összes igényt már kielégítették. Csak ha hiány lép fel vagy megszűnik egy bizonyos típusú vállalkozás, akkor van lehetőség újabb alapítására, és azt rögtön „pótolja” is valaki (Szurdokpuszpöki). Belejárhatott a vállalkozási láz mérséklődésébe az is, hogy – miután mind nyilvánvalóbb lett, hogy a vállalkozásokkal szemben támasztott elvárások javarészt túlzottak, s nem igazán váltják be különböző okok (tőkeforrások kimerülése, személyes adottságok hiánya stb.) miatt a hozzájuk fűzött reményeket – egyre kevesebben vállalkoznak, s a jövőre is csak szerény növekedésük prognosztizálható az ország egészében.

A vállalkozások beindításában, településenkénti alakulásában alapvető szerepet játszanak a hagyományok, a személyes adottságokon, képességeken kívül az adott hely

szelleme, az infrastrukturális fejlettség, a lokális társadalom és gazdaság milyensége, a település földrajzi fekvése, közigazgatási státusa stb.. Ott, ahol a helyi gazdaságot jelentősebb ipari üzemek, ipartelepek, fejlett mezőgazdaság fémjelzik, jobbak az előfeltételek a vállalkozások létesítésére. Ezt a budakalászi, a csömöri és a mogyoródi polgármester is hangsúlyozta.

Pl. ezért (a helyi téglagyár miatt) foglalkoznak sokan áruszállítással a Kaposvár közelében levő Kaposmérőn. Napkoron pedig azért magas a mezőgazdasági önállók száma (28 fő), mert a helyi természeti viszonyok főleg a zöldség-gyümölcs termesztésnek kedveznek. Ófehértó nemcsak távol van minden várostól, hanem termőföldjeinek az aranykorona értéke is alacsony (10–12 AK), így az agrárgazdálkodás sem bontakozhatott ki nagyobb mértékben. A nógrádi Szuhán az infrastrukturális fejletlenségben látják az elsődleges okát a vállalkozások csekély számának, Ófehértón és Nyírteleken viszont a tőkehiányban.

A kedvezőtlen demográfiai összetételre, a lakosság előregedésére és alacsony iskolázottsági szintjére főleg a szabolcsi (Csengersima, Mánd) falvakban, ill. a kisebb településeken (Főnyed) hivatkoztak. A több évtizedes társadalmi múlt (pl. Táborfalva esetében) és/vagy a kedvezőtlen földrajzi fekvés (pl. Pilisborosjenő „zsákutca jellege”) szintén felelős a szerény vállalkozási hajlandóságért. Csengersimán az évtizedeken át tartó hátrányból, a határmenti, periférikus fekvésből próbáltak előnyt „csiholni” az utóbbi években. A határátkelő kishatár forgalomra való megnyitása következtében ugyanis fellendült a bevásárló turizmus, ami több új üzlet létesítésében nyilvánult meg. (Persze a körülmények – a jegyzőt idézve – „balkániak”, de ez már egy egészen más probléma.) Szintén a helyi természeti adottságokra építő turizmus fejlődésében remélnék kiutat Buzsákon, Diósjenőn és Szuhán. A kiránduló-, falusi- vagy gyógyturizmus e települések életében mint az egyetlen lehetséges kitérési pont jelentkezik. Ugyanakkor az idegenforgalom „hanyatlása, válsága” credményezte pl. Balatonszárszón azt, hogy jó néhány kereskedelmi és vendéglátó üzlet az üdülési főszezonban is zárva tartott. Mindezek együttesen azt erősítik, hogy a helyi erőforrásokhoz, sajátosságokhoz alkalmazkodó, azokat figyelembe vevő vállalkozások tudnak csak tartósan fennmaradni és megélhetést nyújtani. Egyúttal az is kitűnt, hogy a települések zömének (a vizsgáltak közül főleg a szabolcsiaknak és a nógrádiaknak) több hátrányos adottságot kell „felszámolni” ahhoz, hogy fel tudjanak zárkózni a fejlettebbekhez.

A jelenleg működő egyéni vállalkozások tetemes hányadát teljesen újonnan, minden előzmény nélkül alapították. Csömörön a vállalkozások kétharmada, Csobánkán és Nagykovácsiban az egyharmaduk, Pilisborosjenőn az egytizedük, Romhányban az 59%-uk, Nyírteleken 19%-uk, Csengersimán 31%-uk, Ófehértón 47%-uk, Napkoron 84%-uk és Nagybjajomban 53%-uk funkcionált már a megelőző évtizedekben is. Általános vélemény, hogy a rendszerváltozás után létesített vállalkozásoknak a kisebb része (ötöde-harmada) a megalapozott és az eredményesen teljesítő. Ezzel szemben az 1989 előtt létrehozottak többnyire ma is működőképesek. Ebből is fakad, hogy az egyéni vállalkozások körében (javarészt a kereskedelemben) igen magas a fluktuáció (ill. a megszűnés), ami a vállalkozások instabilitására utal. Ennek az alapvető indítékeként az emelkedő költségeket (tb-járulék, illeték) és a szigorodó szabályozási rendszert jelölték meg Kaposmérőn, Somogyárdon, Nyírteleken és Csengersimán. Ez utóbbi községben a megszűnések magyarázataként szolgált még a munkavállalás és a rokkant nyugdíjazás is. Akadtak olyan vállalkozások (pl. Ófehértón, Balatonszárszón), amelyek azért szűntek meg, mert nem bírták az éleződő versenyhelyzetet, s az erős konkurencia miatt nem volt biztosított a megélhetésük, vagy mert elszámították magukat, mivel a vállalkozás nem hozta a remélt hasznot (pl. Romhányban), ezért 1989 és 1995 között 33 kereskedő adta fel tevékenységét a nógrádi nagyközségben.

Hozzájárult még a megszűnéshöz az is, hogy a vállalkozás rossz telephelyen kezdte meg a működését, azaz nem kellő körülményekkel választották meg a helyét. Ugyanaz a vállalkozás egy frekvenciáltabb vagy centrálisabb elhelyezkedés esetén esetleg életképes lett volna. Szintén csődhöz vezethet a felkészületlenség, a szakértelem és a tapasztalat hiánya is, aminek okai talán a liberálisabb vállalkozási törvény miatt felhígult vállalkozói körben gyökereznek. Ugyanis a vállalkozás sokszor újfajta életformát, életstílust, életritmust követel meg, amit sokan már képtelenek elsajátítani. Kiválthatja az összeomlást az is, ha a vállalkozó nem rendelkezik a

szükséges korszerű termelési eszközökkel, s ezért nem tud jó minőségű árut előállítani vagy, ha bezárják, felszámolják azokat a gazdasági létesítményeket, amelyek számára valamilyen fontos tevékenységet (termelést, szolgáltatást) folytatott. A vállalkozások életképessége, működésük időtartama tehát nagymértékben függ a piactól, a kereslettől, és hogy mennyiben tud megfelelni azoknak. A piac elvesztése, a kereslet beszűkülése nagyon érzékenyen érintheti a vállalkozásokat.

Amíg a Pest megyei községekben inkább az 1990-es évek elején ért el magas értéket a megszűnések száma (pl. 1991–92 között Dömsödön 107, Fóton 314, Diósdon 127, Budakeszin 207, Tökölön 50, Alsónémediben 20, Sóskúton 23 vállalkozói igazolványt adtak vissza), addig a többi megyében – igazodva az alakulás fő periódusához – jobbra az 1990-es évek közepe felé szüntek meg a cégek. A jövőben nemcsak az alapítási láz csökkenése, hanem a vállalkozók megfontoltságának erősödése miatt is feltehetően egyre kevesebb lesz a rövid időn belül megszűnő vállalkozás, de a szélesebb értelemben vett társadalmi, gazdasági környezet kiszámíthatóságának a javulása is fokozhatja stabilitásukat (7. táblázat).

7. táblázat. A létesített (l) és a megszűnt (m) egyéni vállalkozások száma néhány községben

Megnevezés		1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995 VIII. hó	Össze- sen	Összes működő vállal- kozás
Balatonszárszó		-	-	-	-	-	-	-	-	241
Buzsák	l	-	19	23	20	24	17	16	100	54
	m	-	-	-	-	-	-	-	46	
Főnyed	l	0	0	0	1	0	0	0	1	1
Kaposmérő	l	4	13	16	20	32	28	14	-	-
	m	3	4	3	15	36	23	10	-	-
Nagybajom	l	-	-	-	-	-	-	-	194	156
	m	-	-	-	-	-	-	-	121	
Öreglak	l	-	5	5	5	15	19	4	-	63
	m	-	1	0	2	2	3	6	-	
Somogyárd	l	16	14	18	16	19	21	7	-	-
	m	2	5	2	6	4	3	3	-	
Csengersima	l	-	-	-	31	13	9	2	-	81
	m	-	-	-	-	-	-	-	40	
Mánd		-	-	-	-	-	-	-	-	3
Napkor	l	-	-	-	-	-	-	-	-	165
	m	-	-	-	-	-	-	-	101	
Nyírtelek	l	-	64	80	60	103	95	-	402	256
	m	-	3	14	33	50	46	-	146	
Ófehértó	l	-	15	22	39	23	14	9	122	70
	m	-	3	10	23	12	3	1	52	
Diósjenő		-	-	-	-	-	-	-	-	75
Héhalom	l	-	-	-	-	-	-	-	47	26
	m	-	1	3	5	3	4	5	21	
Nógrádmegyer	l	26	22	22	18	44	58	30	110	61
	m	-	-	2	2	11	21	13	49	
Romhány	m	-	2	7	15	10	18	13	80	65
Szuha	l	-	-	-	-	-	-	-	26	30
	m	-	-	-	-	-	-	-	4	
Szurdokpüspöki	l	-	28	23	17	25	21	38	152	98

- nincs adat. Forrás: A települési önkormányzatok nyilvántartásai.

A vállalkozások létesítésének az egyik fontos motiválója a munkanélküliség elkerülése vagy a bizonytalan munkahelyi pozícióból való menekülés. Az eddigi tapasztalatok azonban azt sejtetik, hogy a munkanélkülieknek csak töredéke lesz vállalkozó, részben „kényszervállalkozó”, és rendszerint körükben több a megszűnt vállalkozások száma (KOZÁK M. 1993; VÉRTES CS. 1994). Ez részben a munkanélküliek demográfiai adottságaival és a munkához való kedvezőtlen viszonyukkal magyarázható, részben pedig azzal, hogy nem rendelkeznek megfelelő szakismeretekkel, vállalkozási és vezetői készségekkel. Ők gyakran már a korábbi munkahelyükön sem állták meg a helyüket, akkor is gondok voltak velük (pl. állandó betegeskedés, fegyelmeztelen munkavégzés miatt). Sikeres vállalkozóvá – egy nagyon hosszú tanulási folyamat eredményeként – csak azok válhatnak, akik rendelkeznek a szükséges adottságokkal, továbbá hajlandók és tudnak intenzíven dolgozni.

A vizsgált falvakban szintén arról számoltak be a helyi vezetők, hogy a munkanélküliekből többen lettek „kényszervállalkozók”, akik egyéb alternatívák hiánya miatt, a „valamivel foglalkozni kell” érzéstől indítatva váltak és válnak vállalkozóvá. Ezért azután az általuk létesített vállalkozásokról találóak az alábbi vélemények: „A próbálkozás, ill. a szerencsétlenkedés szintjét üti meg több közülük” (Úröm). „A kényszervállalkozók zöme nem komoly szándékú” (Pomáz). „Ezek a vállalkozások inkább csak próbálkozások” (Somogyárd).

Napjainkra az is bebizonyosodott, hogy a vállalkozások, a vállalkozóvá válás nem enyhíti a várt mértékben a munkanélküliséget, nem tekinthető a foglalkoztatási problémák alapvető megoldási eszközhének. A községek zömében (pl. Buzsákon, Nagybjomban, Napkoron, Ófehértón, Romhányban) a vállalkozást nem csökkentette a munkanélküliséget, néhol (pl. Szuhán) csak átmeneti megoldásként, alkalmi munkát biztosít. Erre utal az is, hogy a magas munkanélküliségi rátájú régiókban (1994-ben Borsodban 21,1%, Szabolcsban 20,6%, Nógrádban 19,1%) a legalacsonyabb a vállalkozási intenzitás. Ezekben a megyékben az 1000 lakosra jutó vállalkozások száma 45, 55 és 46.

A legtöbb vállalkozás egyszemélyes, úgymond önfoglalkoztató. Mivel a vállalkozó általában önmagának kísérel meg megélhetést, munkahelyet teremteni, ezért vállalkozása részben ezért sem kezelhető valódi vállalkozásként. Az 1993. évi adóbevallások alapján a vállalkozók 75%-a alkalmazott nélkül, 13%-a legfeljebb egy alkalmazottal, 12%-a pedig két vagy több fővel dolgozik együtt (LAKY T. 1995). A községi tapasztalatok viszont arról tanúskodnak, hogy a vállalkozások még tetemesebb hányada nem alkalmaz senkit vagy csak egyetlen főt.

A vállalkozók töredéke foglalkoztat alkalmazottat Buzsákon, Dömsödön, Kaposmérőn, Mándon, Napkoron, Ófehértón Solymáron, Szuhán, Tápióbicskén. Halásztelken 1993-ban minden ötödik vállalkozásnak volt egy csak legalább alkalmazottja, csakúgy mint Héhalmon 1995-ben. Diósjenőn a vállalkozások többsége már a rendszerváltozás előtt is egyszemélyes formában létezett, ezért az alkalmazottak igénybevétele most is ritka. Romhányban a kezdő vállalkozások szinte egytől-egyig egyszemélyesek. Nógrádmegyeren csak addig van alkalmazott, amíg a vállalkozó meg nem szerzi a szükséges szakképesítést.

A vizsgált községekben tehát kevésbé jellemző az alkalmazottak foglalkoztatása, vagy ha elő is fordul, akkor is az alkalmazottak jobbra a családtagok közül kerülnek ki. Így a vállalkozások jórésze családi vállalkozás. Az idegenek alkalmazása különösen a kisebb településeken szorul háttérbe. A főváros környéki, közvetlenül az agglomerációs övezetbe tartozó falvak (Csobánka, Nagykovácsi) azért kivételek, mert azokban valamelyest gyakoribb az alkalmazottak tartása, ill. a nem a családhoz tartozóknak a foglalkoztatása, miáltal a munkanélküliségi mutatók is kedvezőbbek (KISS É. 1995a).

A vállalkozók tömegbázisát a 30–50 év közöttiek adják, az ennél fiatalabbak és idősebbek aránya elenyésző. Az előbbieké azért, mert még nincs elegendő tapasztalatuk, megfelelő és kiterjedt kapcsolatrendszerük és hiányzik az induló tőke is, az utóbbiaké viszont azért, mert az egészségi állapotuk megromlott. A fiatal felnőtteket és a középkorúakat többnyire eltérő motiváló erő hajtja a vállalkozás irányába. Amíg az előbbieket inkább a kihívás, az új, az innováció iránti fogékonyság, a nagyobb vállalkozási kedv mozgatta (ez a korcsoport egyébként is rugalmasabb, könnyebben mobilizálható), addig

az utóbbiakat elsősorban a munkanélküliség vagy a munkahely elvesztése iránti aggodalom hajtja a vállalkozás irányába.

A rendszerváltozás előtt a magánszektorban döntően a férfiak dolgoztak, ám 1990 után e téren markáns változás következett be, mert nagymértékben emelkedett a nők részvétele, s ezáltal csökkent a két nem aránya közötti eltérés, habár még mindig az erősebb nem van fölényben. Pomázon 1990-ben a férfiak 163 új vállalkozásból 60%-ot, három évvel később viszont 236-ból már csak 55%-ot alapítottak. Mogyoródon a kiadott igazolványokból 1991-ben 57%-ot, 1993-ban 54%-ot váltottak a férfiak. Diósjenőn, Nagykovácsiban, Sósikúton és Tápióbicskén közel azonos arányban vállalkozik a két nem. Halásztelken 1993-ban, Szuhán 1995-ben a vállalkozók kétharmadát tették ki a férfiak, míg Pilisborosjenőn 61%-át.

Az országos adatok azt jelzik, hogy a vállalkozók derékhadát a szakmunkások és az értelmiségiek adják (FUTÓ P. 1993). A nógrádi, szabolcsi és somogyi falvakban leginkább a szakmunkások és az érettségizettek alkotják a vállalkozókat. Felsőfokú végzettségűek vagy egyáltalán nem (pl. Szurdokpuszpöki) vagy csak néhányban (pl. Napkor) találhatóak közöttük. Arányuk főleg a Pest megyei, agglomerációs övezetbe sorolható községekben számottevőbb (10–20% feletti). Budakalászon a vállalkozók túlnyomóan szakmunkások, éppúgy mint Tárnokon. Sósikúton a zömük nyolc általánost végzett, ezzel szemben Tápióbicskén különféle középiskolákat. A települések nagyobb hányadában a vállalkozók jelentős része iskolázottsági szintjével összhangban levő tevékenységet folytat.

A vállalkozók elsődlegesen valódi lakóhelyükön vállalkoznak (tehát nem egy bejelentett, ám nem lakott címen), amihez ha szükséges lakóházukat vagy lakásukat is átalakítják kisebb–nagyobb mértékben. A lakóhelyen való vállalkozást motiválhatja az, hogy a legfőbb céljuk a helyi szükségletek kielégítése, a helyi ellátás javítása, a helyben felmerült igények teljesítése, de mellettük szól az is, hogy ily módon időt, pénzt takaríthatnak meg, felhasználhatják a helyi adottságokat, kapcsolataikat, könnyebben „szemmel tarthatják” a vállalkozást stb. Vannak azonban kivételek is (pl. mozgóárusok, teherszállítók, ügynökök), akik más térségek, települések ellátásában is részt vesznek.

Többnyire a nem helyben vállalkozók száma és aránya is csekély. Csengersimán a vállalkozások 25%-ának, Kaposmérőn 7%-ának, Napkoron 3%-ának, Nógrádmegyeren 3%-ának, Nyírtelken 8%-ának, Romhányban és Szuhán 7–7%-ának volt nem helybeli tulajdonosa. A többségük a közeli városból (Kaposvár, Csenger, Nyíregyháza) működteti a vállalkozását az adott településen, azaz naponta „kijár”, ingázik vagy alkalmazottat tart. Az önkormányzati vezetők úgy vélik, hogy ennek nemcsak a helyi lakosság alacsonyabb vállalkozási kedve, hanem sokkal inkább a tőkehiány az oka. A falvak egy másik csoportjában (pl. Diósjenő, Balatonszárszó, Buzsák), amelyek turista célpontok is egyben a nagyobb ellátandó kör követeli meg a nem helybeliek által működtetett vállalkozások gyarapodását. Ezeket többnyire a kereskedelemben és a vendéglátásban hozták létre, s általában szezonálisan vannak nyitva.

Az egyéni vállalkozások fő- és mellékállásban, valamint nyugdíjasként egyaránt végezhetőek, de a vizsgált községekben – az országos tendenciáktól eltérően, nevezetesen, hogy főfoglalkozású 54%, mellékfoglalkozású 37%, nyugdíjas 9% (LAKY T. 1995) – nagyobb mértékű a főfoglalkozásúaknak, és valamelyest – feltehetően az előregedéssel összefüggésben – a nyugdíjasoknak az aránya, kisebb viszont a mellékfoglalkozásúaké. A szűkös falusi munkalehetőségek következménye az, hogy kicsi az esély arra, hogy a főfoglalkozáson kívül még mellékállásban is lehessen dolgozni, s éppen ezért mutatott visszaesést a nyugdíjas vállalkozók száma. A mellékállásúak tekintélyes hányadát adják az ügynökök, főleg Pest megyében. 1993-ban Mogyoródon a kereskedők 15%-át, Pomázon 29%-át, Pilisborosjenőn 30%-át, Halásztelken 40%-át és Kaposmérőn 66%-át tették ki az ilyen vállalkozók, akik főállásuk mellett próbálkoznak az ügynöki tevékenységgel. Így a

„több lábon állás” is megvalósul, mert ha a vállalkozás nem sikerül, akkor is van „biztos” jövedelmük és „stabil” munkájuk (8. táblázat).

A települések szinte mindegyikében a kiskereskedők és a kisiparosok együttese alkotta a vállalkozók döntő hányadát, habár jónéhányban már az előbbiek domináltak. Az országos értékekhez és a Pest megyei falvakhoz viszonyítva jóval kevesebb a többi kutatott községben a szellemi szabadfoglalkozásúknak vagy talán helyesebben az „egyéb” területen vállalkozóknak a száma, mivel ezekben a településekben csak kevés a ténylegesen szellemi szabadfoglalkozásúknak minősíthető vállalkozó, sokkal jellemzőbb a középfokú végzettséggel valamilyen szolgáltatás nyújtása vagy egyéb tevékenységek folytatása. Ugyanakkor gyakoribb a mezőgazdasági önállók előfordulása (9. táblázat).

8. táblázat. Az egyéni vállalkozások foglalkozási viszony szerint néhány községben (1995)

Megnevezés	Főállású	Mellékállású	Nyugdíjas
Buzsák	50	2	2
Főnyed	1	0	0
Öreglak	37	8	13
Somogysárd	–	–	6
Napkor	119	27	19
Nyírtelek	103	–	–
Diósjenő	43	19	15
Héhalom	20	3	3
Romhány	58	15	7
Szuha	16	10	4

– nincs adat. Forrás: A települési önkormányzatok nyilvántartásai.

9. táblázat. Az egyéni vállalkozások a tevékenység jellege szerint néhány községben (1995)

Megnevezés	Kisiparos	Kiskereskedő	Mezőgazdasági önálló	Egyéb, szellemi szabadfoglalkozású
Balatonszárszó	98	143	–	–
Buzsák	32	22	0	0
Főnyed	0	0	1	0
Kaposmérő	62	29	2	20
Öreglak	21	17	15	0
Somogysárd	26	–	6	–
Csengersima	3	26	5	3
Mánd	0	3	0	0
Napkor	82	55	28	0
Nyírtelek	73	111	32	26
Ófehértó*	3	5	3	0
Diósjenő	29	37	2	7
Héhalom	10	21	–	16
Nógrádmegyér**	22	4	2	1
Romhány	38	48	4	–
Szuha	15	13	1	1

– nincs adat. * Az 1989 óta létesített vállalkozások alapján.

** Az 1995-ben kiadott vállalkozói igazolványok alapján.

Napjainkban a legnépszerűbb vállalkozási tevékenységek a kereskedelemhez kapcsolódnak (pl. használt ruha kereskedés, palackozott italok árusítása, élelmiszer diszkont üzemeltetés). Éppen ezért gyakori, hogy az ilyen jellegű vállalkozások az igényt, keresletet meghaladó mértékben létesülnek egy adott helyen, ami bizonyos fokig a sorsukat is megpecsételi.

Hogy mi lehet az a hajtóerő, ami mégis arra ösztönzi a vállalkozót, hogy pl. – némi túlzással – az adott utcában, ahol már működik egy kisbolt ő még egyet létesítsen? Nem tudni. Legalábbis ésszerű magyarázatot nehéz adni, hiszen, ha józanul végiggondolja a vállalkozását, akkor maga is tudja, hogy minél több azonos üzlet van egy helyen, (egyéb szempontokat figyelmen kívül hagyva), annál inkább megoszlik a kereslet közöttük, következésképp kevesebb a bevétel, ami a vállalkozás életképességét, fennmaradását kérdőjelezheti meg. Ennek ellenére mégis megalapítja a vállalkozását, megnyitja az üzletét, talán elsősorban pszichikai okokból eredően, hogy megmutassa a környezetének, a szomszédoknak, hogy ő is képes egy boltot üzemeltetni, vagy nyomósabb lehet az az érv, hogy ebből rövidebb időn belül tehet azért nagyobb jövedelemre, hamarabb meggazdagodhat viszonylag kevés munkával.

Az ügynöki tevékenység mellett igen elterjedt még a vásárolás is (pl. Nagybjom), ami pl. Budapest néhány külső kerületében (pl. XV., XX. kerület) kedvelt elfoglaltság. Csengersimán a határmenti bevásárlóturizmus miatt öt csomagmegőrző vállalkozás létesült. Szintén a helyi adottságokra épülő idegenforgalom eredményezi, hogy Diósjenőn vállalkozásként többen szobakiadással foglalkoznak. Nógrádmegyeren, ahol a vállalkozók 60%-a cigány származású, főleg a takarító és a kubikus vállalkozás felkapott. E vállalkozások keretében – a község jegyzője szerint – az ország különböző részeibe viszik segédmunkára az embereket, jobbára munkanélkülieket.

A „hagyományos” kisipari tevékenységek köre módosult a legkevésbé az elmúlt években, habár egyes szakmák felfutóban vannak, miközben mások leértékelődnek. Nagy számban akadnak közöttük építőipari, személy- és teherszállító, valamint javító- szolgáltató tevékenységet folytatók. Ugyanakkor a „tradicionális” hiányszakmák (pl. órás, asztalos, cipész, férfi szabó stb.) továbbra is léteznek. E téren tehát nem vagy alig történt előrelépés, amit a fokozódó vállalkozási kedv sem küszöbölt ki, sőt a fejlődéssel párhuzamosan újabbak (pl. kulcsmásoló, rádió-tv szerelő, elektronikai műszerész stb.) adódtak hozzájuk. Hogy mi lehet ennek az oka? Erre sem könnyű feleletet adni, csak találgatni lehet, de biztos, hogy szintén sok tényező együttesen ad reális magyarázatot rá. Néhány lehetséges magyarázat: a kisiparosok egyenlőtlen térbeli megoszlása, a szerény ellátandó terület (lakosság) miatt nem biztosított a megélhetés a kisebb településeken, az űzött tevékenység nem sorolható a „divatos” szakmák közé, kisebb a társadalmi presztízse, nincsenek hagyományai az adott helyen, kevésbé jövedelmezőnek ítélt a mesterség. A társadalmi, gazdasági fejlődéssel párhuzamosan a falvakban is kezdenek megjelenni az új tevékenységek (pl. vagyónvédelem), amelyek tovább színesítik a választékot.

Az egyéni vállalkozók tevékenységi skálája igen sokszínű. Ezek közül azonban a vállalkozók csak néhányat űz egy adott időszakban, míg a többi „tartalékot” képez, s így bármikor „előhúzzható”, ha a szükség úgy hozza. Ez elsősorban arra vezethető vissza, hogy a vállalkozók nagy mozgásteret, szélesebb változtatási lehetőséget biztosítva önmaguknak, nagyobb esélyt látnak a vállalkozás fennmaradására, zavartalan működésére, ill. az adminisztratív ügyintézés kiiktatására akkor, ha az egyik tevékenységi forma nem válik be, ugyanis nem kell az újonnan tervezett (másik) tevékenységhez ismét engedélyeket besze-

rezni. Kiváltja ezt az is, mivel az egyéni vállalkozó nem köteles az igazolványában feltüntetett összes tevékenységet egyidejűleg gyakorolni.

Az is sokszor megesik – az előbbiekből eredően –, hogy a vállalkozók egyszerre egymáshoz egyáltalán nem kapcsolódó tevékenységek végzésére váltják ki igazolványukat. Így adódhat olyan vállalkozó – csak néhány szélsőséget kiragadva –, aki termékgazdálkodó és szellemi szabad foglalkozású (Pomáz) vagy lábapoló és kereskedő (Mogyoród) vagy földmunkás és mozgárus vagy szobafestő- mázó és kereskedő (Budakalász) is egy személyben.

Az egyéni vállalkozások létesítése és működtetése még ma sem egyszerű dolog. Éppen ezért a vállalkozások segítése minden önkormányzatnak fontos feladata, hisz saját gazdasági, társadalmi érdekeik is ezt kívánják, erre ösztönöznek. A megkérdozett önkormányzatok igyekeznek minden tőlük telhetőt megtenni a helyi vállalkozások különböző eszközökkel való támogatásáért. Ám a szűkös önkormányzati költségvetés (főleg a nógrádi és részben a szabolcsi falvakban) akadályozza a vállalkozások anyagi támogatását, akár vissza nem térítendő vagy visszatérítendő kamatmentes kölcsön nyújtása, akár adókedvezmény formájában. Ellenben Somogyban inkább ez a jellemző amellelt, hogy szakmai útmutatást is adnak a vállalkozóknak (pl. Öreglak) vagy kedvezményesen biztosítanak közterületet, közművesített telkeket számukra (pl. Nagybjom, Balatonszárszó, Nyírtelek). Azokon a településeken, ahol a pénzügyi erőforrások korlátozottak, az önkormányzat egyéb módon próbálja meg elősegíteni a vállalkozások gyarapodását. Szuhán tanácsadással látják el vállalkozásokat és ügyviteli segítséget adnak nekik. Héhalmon az önkormányzat a foglalkoztatásukhoz járul hozzá, mégpedig úgy, hogy a községben elvégzendő, építőipari jellegű munkákkal bízza meg őket. Napkora az önkormányzat tulajdonában levő szolgáltatóházat alacsonyabb bérért adják ki a helyi vállalkozóknak. E néhány kiragadott példa, de a helyi tapasztalatok is egyöntetűen jelezték, hogy az egyes önkormányzatok egyre nagyobb figyelmet fordítanak a lokális vállalkozások segítségére. Ez abból a felismerésből fakad, hogy azok a saját érdekeiket, az ott élőket, a településük fejlődését szolgálják.

Összegzés

Az egyéni vállalkozások egyre jelentősebb szerepet játszanak nemcsak a lokális gazdaságban és társadalomban, hanem a lakosság életkörülményeinek a javításában, a szolgáltatások színvonalának az emelésében, a választék bővítésében és a különféle tevékenységek helyben való meghonosításában. Ezeken túlmenően az életmód, a tudat és a magatartásformák megreformálásában is közreműködnek. Mivel az egyéni vállalkozások térben és időben differenciáltan fordulnak elő, ezért különösen a népesebb településeken érezhető pozitív hatásuk. Az egyéni vállalkozások – mint a helyi erőforrásokat mozgató, azokat felhasználó, kiaknázó tevékenységek – növekvő jelentőségűek az adott település, ill. régió egészének a fejlődésében, így mint a terület- és településfejlesztés fontos eszközei jöhetnek számításba.

IRODALOM

- DRUCKER, P. F. 1993. Innováció és vállalkozás az elméletben és a gyakorlatban. – Park Kiadó, Budapest, 271 p.
- Előrejelzés a magyar nemzetgazdaság 1995. évi fejlődéséről. (2. sz. előrejelzés). 1995. – Gazdaságkutató Rt., Budapest, 100 p.
- FARAGÓ GY. 1993. Vállalkozás- és területfejlesztés. – Településfejlesztés. 4. pp. 7–11.
- FUTÓ P. 1993. Kisvállalkozások Magyarországon. – Figyelő, dec. 16. pp. 25–27.
- HATHÁZI GY.–HUSZÁR P. 1990. Egyéni vállalkozók kézikönyve '90. – Mentor Mont Kiadó, Budapest, 315 p.
- HISRICH, R. D.–PETERS, M. P. 1991. Vállalkozás. – Akadémiai Kiadó, Budapest, 759 p.
- JÓJÁRT K. 1993. A liberalizált egyéni vállalkozások a gyakorlatban a Szeged Városi Önkormányzat szemével. – Kereskedelmi Szemle 8. pp. 12–14.
- Kezdő vállalkozói ABC, 1994. – Tolna Megyei Vállalkozási Központ, Szekszárd, 313 p.
- KISS É. 1995a. Egyéni vállalkozások Pest megyében I–II. – Statisztikai Szemle, 73. 10., 11. pp. 832–839, pp. 913–921.
- KISS É. 1995b. Az elmaradott területek és a nem-normatív támogatások. – Földr. Ért. 44. 3–4. pp. 213–245.
- KOPÁTSY S. 1983. Hiánycikk: a vállalkozás. – Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 280 p.
- KOZÁK M. 1993. Van-e vállalkozói küszöb? – Figyelő, szept. 30. pp. 20.
- LAKY T. 1995. A magángazdaság kialakulása és a foglalkoztatottság. – Közgazdasági Szemle, 42. 7–8. pp. 685–709.
- PÁLL GY. 1993. Egyéni vállalkozások Győr-Moson-Sopron megye gazdaságában. – Településfejlesztés. 4. pp. 36–48.
- ROMÁN Z. (szerk.) 1992. Vállalkozói sikereket, erős kisvállalatokat. – Magyar Kisvállalati Társaság, Budapest, 200 p.
- SZONYI, A. J.–STEINHOFF, D. S. 1989. Kisvállalkozások menedzselésének alapjai. – Park Kiadó, Budapest, 295 p.
- TÓTH T. (szerk.) 1988. Vállalat és külső piac. – Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest, 475 p.
- VÉRTES CS. 1994. Mikro- és kisvállalkozások, kényszervállalkozók. – Figyelő. ápr. 28. pp. 32.

BACKGROUNDS AND REGIONAL CHARACTERISTICS OF INDIVIDUAL ENTERPRISES IN HUNGARY

by *É. Kiss*

S u m m a r y

After the change of political system a radical transformation has begun in the Hungarian economy. The process of privatization and decentralization has started. Many new enterprises have been founded due to the more liberal regulatory enactments, which play very important role in the modernization of the economic structure. The number of individual entrepreneurs has increased too. The main purpose of this study is to show the features and differences being observed in the diffusion and the temporary spatial distribution of individual entrepreneurs and to reveal the reasons for it.

Nowadays there are almost 800 thousands individual entrepreneurs in the country. The largest proportion of them (36 per cent) can be found in the capital and Pest county. This is the most dynamically developing region of the country. Generally in the Western part of the country, in the regions with favourable geographical location and resources, in the larger towns usually more people undertake than in the underdeveloped, peripheric regions, of villages. This can be traced back to many reasons: traditions, quality of local society, development of economy and infrastructure. The individual entrepreneurs play more and more important role not only in the local social-economic life, but also in the improvement of the population's living conditions and in the raising of the level of services as well. They have also contributed to the reforming of the population's life style, mind and forms of behaviour. These enterprises can be also taken into count as the relevant means of regional and settlement development since they have increasing significance in the whole development of a region or a settlement.

Translated by the author

Czelnai Rudolf: Az Országos Meteorológiai Szolgálat 125 éve (1870–1995). 125 Years of the Hungarian Meteorological Service. Kiadta az Országos Meteorológiai Szolgálat, Budapest, 1995. 142 p.

A „Meteorológiai és Földdelejeességi Magyar Királyi Központi Intézet” alapításáról szóló határozatot Ferenc József 1870. április 8-án írta alá. A földmágnesség kutatásával foglalkozó részleg 1950-ben kivált az Intézet kötelékéből. Az intézmény története 1919-ig szorosan kapcsolódik több mai, Magyarországgal szomszédos ország (Ausztria, Horvátország, Románia, Szerbia, Szlovákia) meteorológiai intézményének történetéhez is.

A magyar intézet egyidős az amerikaival, s Európában is a régebbiek közé tartozik. A közgondolkodás fejlődése, az európai fejlődési modell fokozatos átvétele a meteorológia szempontjából azon vehető észre, hogy nálunk is egyre többen végeztek pusztán laikus érdeklődésből „műszer nélküli”, majd később „műszeres” meteorológiai méréseket, s a 18. sz. kezdetétől egyre több adat jelzi az időjárás megfigyelése iránti érdeklődést. Érdemes megjegyezni, hogy a műszer nélküli meteorológiai megfigyeléseket tartalmazó korabeli magyar nyelvű feljegyzések, amelyeket RÉTHLY Antal gyűjtött össze páratlan gondossággal, az időjárásra vonatkozó magyar nyelvhasználat fejlődése szempontjából is rendkívül értékes dokumentumok.

A kezdetek 1867-re nyúlnak vissza, amikor az MTA matematikai és természettudományi osztálya megbízást adott SCHENZL Guidónak, az MTA levelező tagjának és HUNFALVY Jánosnak, az MTA rendes tagjának, hogy közösen készítsenek tervezetet a nemsokára létesítendő meteorológiai és földdelejeességi intézmény szervezeti szabályzatára. Az előkészületeket báró EÖTVÖS József, aki az MTA alelnöke, később elnöke, majd vallás- és közoktatásügyi miniszter is volt, mindvégig személyesen ősztönözte, támogatta. Így az intézet 1870-ben kezdte meg a működését, először a budai Vár területén egy épülő új házban, majd a Lovas úti Novák villában 1872-től, ahol sokkal elfogadhatóbb állapotok várták a 3 főből álló személyi állományt.

Hosszú az út a kezdetben csak (az egész ország területén) 42 nyilvántartott meteorológiai állomás adatsorának észlelésétől az állomáshálózat fejlesztéséig s a meteorológiai évkönyvek kiadásáig. 1890-től KONKOLY-THEGE Miklós kapott kinevezést az intézet igazgatói posztjára, aki főképpen a szolgáltatások, vagyis az előrejelzések fejlesztésére, a kapcsolatok építésére és a nagy építkezésekre helyezte a hangsúlyt.

Az intézet új, a maival azonos székházát a Kitaibel Pál utcában 1910-ben adták át rendeltetésének, s az új igazgató, RÓNA Zsigmond vezetése mellett az eddigiéltől eltérő fejlődési szakasz következett volna (mégpedig a kezdeti expanzió után inkább a keretek jobb kitöltése), ha nem szől közbe a háború. Az első világháború utáni veszteségek összehasonlíthatatlanul kisebbek, (az intézet épülete sértetlen, a személyi állomány változatlan, az igazgató ugyanaz maradt) mint a második világháború utániak. Tény, hogy az elcsatolt területekkel együtt elvesztett a meteorológiai állomások nagyobb része, s az ógyallai intézet munkatársai Budapesten folytatták más irányt vett munkájukat.

1927-ben STEINER Lajos, a nemzetközi hírvé geofizikus, az MTA tagja lett az intézet igazgatója, akit 1932-ben MARCZELL György, majd 1934-től RÉTHLY Antal követett. Klimatológiai, szőlészeti meteorológiai és földregészeti kérdések kerültek előtérbe, s ő szorgalmazta döntő mértékben az önálló meteorológusokat képző tanszék létrehozását is. Ez 1945-től kezdte meg működését a Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán „Légkör- és éghajlattani tanszék” elnevezéssel.

(A cikk folytatása a 298. oldalon)